

अध्याय - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

विश्वको कुनै क्षेत्र वा मुलुकमा रहेको बेरोजगार श्रमशक्ति विश्वको अर्को क्षेत्र वा मुलुकमा रोजगारीका लागि जाने काम हुन्छ भने यस अवस्थामा वैदेशिक रोजगारीको सृजना हुन्छ । यसरी एक मुलुकको श्रम बजारको श्रमशक्ति अर्को मुलुकको श्रम बजारमा व्यवस्थित रूपमा गई रोजगार गर्नु लाई वैदेशिक रोजगार भनिन्छ (वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४) ।

विकासशील राष्ट्रहरूको सूचीमा पर्ने नेपाल शिक्षा, स्वास्थ्य, गरिबी जस्ता समस्याबाट अभै पनि उठ्न सकेको छैन । कृषि प्रधान देशको रूपमा रहेतापनि कृषि क्षेत्रको उचित विकाश हुन सकेको छैन । कृषि क्षेत्रमा निर्भर बहुसंख्यक जनताको आर्थिक स्तर अभै पनि आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि भौतारिनु पर्ने अवस्थामा छ (के.सी., २०६६) ।

नेपालको सन्दर्भमा हेर्दा यहाँ रहेको जनशक्तिको पूर्ण रूपमा परिचालन भएको छैन । विशेषतः कृषिमा संलग्न बहुसंख्यक जनसंख्या अर्धबेरोजगारको अवस्थामा छन् अर्थात वर्षमा ८ महिना बेरोजगारी र कम्तीमा ४ महिना रोजगारी रहेको अवस्थाले देशमा बेरोजगारीको समस्या धेरै नै छ भन्न सकिन्छ । यसका साथै कृषिमा संलग्न अर्धबेरोजगार लगाएत शिक्षित, दक्ष व्यक्तिहरूले पनि आफ्नो क्षमता अनुसारको रोजगार नपाउदा बेरोजगारीको अवस्था बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ । यसरी देश भित्रको जनशक्ति, श्रमशक्ति बेरोजगार रहेको र पूर्णरूपमा खपत गराउन सकिने माध्यमको कमि रहेको अवस्थामा नेपालले विश्वमा श्रमशक्तिको माग रहेको राष्ट्रहरू सँग संभैता गरी देशमा रहेको बेरोजगारी जनशक्तिलाई उक्त बजारमा खपत गराउने नीति लिएको छ (दाहाल, २०६६) ।^३

यो अनुसन्धान दाङ्ग जिल्लाको विजौरी गा.वि.स. अन्तर्गत दुधरास भन्ने गाउँमा वैदेशिक रोजगार र त्यसको प्रभावको बारेमा केन्द्रित भएको छ । यसरी वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न

^३ हाल विश्वका १०८ मुलुक वैदेशिक रोजगारीका लागि खुला गरिएको छ ॥ ती देशमध्ये अहिले इराकका लागि इजाजत रोक्का गरिएको छ ।

भइसकेपछि सम्बन्धित क्षेत्रको परिवार तथा समाजमा कस्तो आर्थिक प्रभाव पारेको छ । यसै गरी वैदेशिक रोजगारीले सामाजिक सम्बन्धमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ र वैदेशिक रोजगार सम्बन्धि उनीहरूको धारणा के कस्तो छ भन्ने कुरा यस अध्ययनमा प्रष्ट्याइएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

बढ्दो जनसंख्या र औद्योगिकिकरणको कमिले देश भित्रका जनशक्ति त्यसै खेर गइरहेका छन् । राष्ट्र भित्रका अधिक जनशक्ति कृषिमा निर्भर रहेको र अन्य रोजगारीका वैकल्पिक उपाएहरू कमै भएको अवस्थामा वैदेशिक रोजगार एक महत्वपूर्ण विकल्पको रूपमा देखा परेको छ (पोखरेल, २०५७) । जुन कुरा नेपाल सरकारले स्विकारेर यस व्यवसायलाई विश्वसनिय, व्यवस्थित र सुरक्षित बनाउन ऐन, निती बनाउने तथा अन्य आवश्यक कदम चालिरहेको छ । यति महत्वपूर्ण विषय भएर पनि यस विषयमा स्थलगत अध्ययन त्यति भएको पाइदैन ।

यसका साथै नेपालमा वैदेशिक रोजगार बाट हुने वार्षिक आय र वैदेशिक रोजगारमा जाने आउनेको सांख्यिकिय रेकर्ड राख्ने मात्र काम भएको छ तर वैदेशिक रोजगारले कामदारको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक पक्षमा पारेको प्रभाव, सीप र दक्षतामा परेको प्रभाव, प्रविधि हस्तान्तरण, वैदेशिक रोजगार प्रति उनीहरूको धारणा बारेमा स्थलगत तथा स्थान विशेष अध्ययन हुन नसकेको अवस्था छ र यस किसिमको स्थलगत तथा स्थान विशेष अध्ययन आफैमा एउटा अनुसन्धानको विषयवस्तु हुन सक्छ जसले गर्दा यो अनुसन्धान गर्न खोजिएको हो । यसै गरी नेपाल एक कृषि प्रदान एवं विकाशोन्मुख तथा १० वर्षे जनयुद्ध बाट गुज्रिएको मुलुक भएकाले देशमा विकासका कृयाकलापहरू राम्रो सँग संचालन हुन नसक्दा बेरोजगारी एवं अर्धबेरोजगारीको संख्यामा दिन प्रतिदिन वृद्धि भइरहेकाले नेपाली श्रमिकहरू रोजगारिको खोजिमा वैदेशिक रोजगारमा जान बाध्य छन् (के.सी., २०६६) । ती श्रमिक युवाहरू वैदेशिक रोजगार प्रति आकर्षण हुनुको मुख्य कारण खोज्दै, तिनीहरूको अनुपस्थितीमा सम्बन्धीत क्षेत्र उत्पादकत्वको क्षेत्रमा परेको प्रभाव लगाएत वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त रकमले उनीहरूको परिवारीक जीवन तथा रहनसहनमा के-कस्तो प्रभाव परेको छ? तिनीहरूको अनुपस्थितीमा परिवार तथा समाजले के-कस्ता समस्याहरू भेल्लु पत्थो ? भन्ने जस्ता सवालहरूको खोजी गर्नका लागि यो शोध मुख्य गरेर निम्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरूबाट निर्देशित छ ।

- क) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानु अघि र गई सकेपछिको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?
- ख) वैदेशिक रोजगारले सामाजिक सम्बन्धमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ग) वैदेशिक रोजगारप्रति संलग्न व्यक्तिहरु र परिवारहरुको धारणा के छ ?
- घ) वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रक्रिया कस्तो छ ?
- ङ) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुले वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त रकमको उपयोग के-का लागि गर्दा रहेछन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य :-

यस अध्ययनको मूल उद्देश्य वैदेशिक रोजगारीले परिवार तथा समाजका विभिन्न पक्षमा पारेको प्रभावको अध्ययन गरी वैदेशिक रोजगारप्रति आकर्षण बढ्नुको कारण पत्ता लगाउनु हो ।

यसका विशिष्ट/प्रमुख उद्देश्यहरु देहायवमोजिम रहेका छन् ।

- वैदेशिक रोजगारीले परिवारमा पारेको आर्थिक प्रभावको अध्ययन गर्नु ।
- वैदेशिक रोजगारीले सामाजिक सम्बन्धमा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु ।
- वैदेशिक वेरोजगारी सम्बन्धी धारणा संकलन गर्नु ।

१.४ अध्ययनको महत्व :-

यस अन्तर्गत अध्ययनको उद्देश्य अनुसार अगाडि सारिएका प्रश्नहरुलाई आधार बनाएर तथ्याङ्क संकलन विधिहरु (घरघुरी सर्वेक्षण, अन्तर्वार्ता, अवलोकन, वैयक्तिक अध्ययन, समुह छलफल) को प्रयोग गर्दै अध्ययन क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारीले सहभागीहरुको परिवारमा पारेको आर्थिक प्रभाव, सामाजिक सम्बन्धमा आएको परिवर्तन लगाएत वैदेशिक रोजगार प्रतिको आकर्षण र धारणा जस्ता कुराहरु बारेमा विभिन्न किसिमका सूचना तथा तथ्यहरुलाई आधार बनाएर अध्ययनको निष्कर्षका रूपमा अन्तिम अध्ययन प्रस्तुत गर्न सफल भएको छ । जसका आधारमा आगामी दिनमा यसै विषयवस्तुहरुमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहानेहरुका लागि यो महत्वपूर्ण द्वितीय स्रोत हुन सक्छ । यसका साथै नीति-निर्माता, विकासे कार्यकर्ता तथा अन्य व्यक्तिहरु जो यसै विषयवस्तुमा कार्यरत छन् । तिनीहरुका लागि पनि यो अध्ययन महत्वपूर्ण हुन सक्छ ।

१.५ अध्ययनको संगठनात्मक स्वरूप

प्रस्तुत शोधलाई जम्मा छ अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । जस अन्तर्गत अध्याय एकमा शोध पत्रको विषयवस्तुको अध्ययनका लागि विषयवस्तुको सान्दर्भिकलाई पुष्टि दिने खालको परिचय दिने किसिमले परिचयात्मक पृष्ठभूमिबाट शुरु गरिएको छ । यसका साथै

वैदेशिक रोजगारको परिभाषा, समस्याको कथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको महत्व आदिको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

यसैगरी अध्याय दुईमा पूर्व साहित्यको अध्ययन गर्ने क्रममा वैदेशिक रोजगारको बारेमा पाइएका लेख रचना, पुस्तक, पत्रपत्रिकाका साथै सम्बन्धित विषयमा समाजशास्त्रीय, मानवशास्त्रीय लगायत अन्य व्यक्तिहरूले वैदेशिक रोजगार सम्बन्धि गर्नु भएका अध्ययनलाई पनि उल्लेख गरिएको छ । यसका साथै वैदेशिक रोजगार सम्बन्धि सैद्धान्तिक अवधारणा पनि उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय तीनमा अनुसन्धान पद्धती अन्तर्गत अध्ययनका लागि विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अन्तर्गतदुधरासबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई गणना विधिका आधारमा छनोट गरिएको छ । यसका साथै यस अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रको औचित्य अनुसन्धान ढाँचा, तथ्याङ्कको प्रकृति र श्रोत, कार्यक्षेत्रको अध्ययन प्रक्रिया लगाएत तथ्याङ्क संकलन विधि अन्तर्गत अवलोकन, अन्तर्वार्ता, घरघुरी सर्वेक्षण, वैयक्तिक अध्ययन र समूह छलफलका साथै तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरण र अध्ययन सीमाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय चारमा भौगोलिक तथा सामाजिक परिचय अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रको परिचय लगायत यस क्षेत्रबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरूको पारिवारीक विवरण सम्बन्धमा उमेर र लिङ्गगत संरचना, जातीगत विवरण, पारिवारीक संरचना, पेशा, आमदानी, जमिन, पशुपंक्षि र घरको बनोटको बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय पाँचमा वैदेशिक रोजगार र आर्थिक तथा सामाजिक सम्बन्ध अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारको इतिहास, वैदेशिक रोजगारीको प्रक्रिया, वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरूको सामाजिक अवस्था, आर्थिक विवरण, आमदानी तथा खर्च, आर्जिक पैसाको उपायोग, सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव, वैदेशिक रोजगार प्रतिको धारणाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय छ मा यस शोधपत्रको लागि जति पनि अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ त्यसको शिलशिलाबद्ध सारांश र निष्कर्षका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

पूर्व साहित्यको अध्ययन

२.१ नेपालमा बैदेशिक रोजगारको इतिहास:

नेपालीहरु विदेशमा गई काम गर्ने चलन धेरै पहिला देखि भएको देखिन्छ । भारतसँग पहिले देखिनै आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक आदी विषयमा निकट सम्बन्ध रहि आएको र खुल्ला सिमानाले गर्दा विना रोकतोक धेरै नेपालीहरु भारतमा गई काम गर्दै आएको ऐतिहासिक परम्परा रहि आएको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा सन् १८१४/१५ मा नेपाल र इष्टइण्डिया कम्पनी विच भएको युद्धले नेपालको माया नेपालीलाई आफ्नो प्राण भन्दा पनि प्यारो रहेछ भन्ने ऐतिहासिक यथार्थ सिद्ध भैसकेको अवस्थामा अंग्रेजहरुले नेपाली विर योद्धा हरुलाई आफ्नो सेनामा सामेल गराउने मनसायले तत्कालीन सम्भौता (सन् १८१६ सुगौली सन्धी) अनुरुप उनीहरुले ३ वटा रेजिमेन्ट स्थापना गरी ति रेजिमेन्टहरु लाई लाहोरमा (हालको पाकिस्तान) राखेका थिए (पोखरेल, २०५७) । ति रेजीमेन्टमा भर्ना हुन प्राय नेपालीहरु लाहोरमा नै जाने गर्दथे । यसरी लाहोर जाने नेपालीहरुसँग उनीहरुका परिवारका अन्य सदस्यहरु पनि सँगसँगै जाने र त्यहाका होटेल, कलकारखाना आदिमा काम गर्न थाले । यसरी ती रेजिमेन्टहरुमा भर्ना हुनेहरुमा हालका गोरखा, लमजुङ्ग, तनहु, कास्की आदि क्षेत्रवाट वढिको संख्या रहेको थियो । यसका साथै त्यस वेलाको नेपाली पहिचान नेपाल भन्दा गोर्खा नामले वढि चिनिने भएकाले लाहोरमा उनीहरु गोर्खालीका नामले चिनीन थाले भने नेपालमा ती रोजगारीका लागी विदेश जाने आउने नेपालीलाई लाहुरे भन्न थालियो (पोखरेल , २०५७) ।

यसका साथै सन् १८१५ भन्दा पहिले पनि नेपाली श्रमशक्ति जानी वा नजानी भारतको मेघालय, आसाम, मणिपुर, दार्जलिङ्ग, भुटान, वर्मा, मलेसिया,आदी मुलुक हरुमा वैदेशिक रोजगारी र आप्रवासीका लागी आवत जावत गरेको पाइन्छ । त्यहाँ गएर नेपाली श्रमीकहरुले कृषि, खानी, चियावगान, रवर उद्योग आदिमा संलग्न भई आर्थिक संकलन गरेको देखिन्छ (पण्डित, २०५७) । यसका साथै उनिहरुले आफूलाई विदेशमा सिकेका प्रविधिहरुलाई समेत

नेपालमा भित्र्याएको पाईन्छ । जसको उदाहरणको रूपमा नेपालमा सञ्चालित चिया खेतिलाई लिन सकिन्छ ।

वास्तवमा विदेश जाने प्रचलनको विकाश र विस्तार सन् १९५० को दशक पछि नै भएको हो (दाहाल, २०५५) । यसपछि नेपाल पनि खुल्ला अर्थव्यवस्थामा अगाडी बढ्न थाल्यो र सन् १९६३ (वि.सं. २०२०) सालपछि विभिन्न ठाउँमा नेपाली आप्रवासीलाई दुःख दिएको अनि रोजगारीमा गएका व्यक्तिले पनि दुख पाएको तथ्यहरु प्रकाशमा आउन थाल्यो । यसका साथै निजि क्षेत्रहरुको सहभागिता विभिन्न देशमा बढ्न थालेपछि नेपाल सरकारले वि.सं. २०२८ सालमा श्रम विभाग र वि.सं. २०३८ सालमा श्रममन्त्रालयको गठन गरी श्रमलाई व्यवस्थित र परिमार्जित गर्दै लैजाने नीति लिन थाल्यो । यसरी जब मन्त्रालयको गठन भयो त्यस पछि विशेषगरी वैदेशिक रोजगारीलाई कसरी व्यवस्थित गर्न सकिन्छ र भैपरी आउने जटिल समस्याका समाधानको लागि वि.सं. २०४२/०३/०२ गते देखि लागु हुने गरी वैदेशिक रोजगार ऐन २०४२ को स्थापना भयो । यस ऐन आएपछि वैदेशिक रोजगारका क्षेत्रमा केहि परिमार्जन र सरलता आएकोले यस क्षेत्रको संस्थागत विकासमा एउटा क्रान्तीकारी परिवर्तन नै आयो । त्यस ऐनलाई विभिन्न समयमा संसोधन गर्दै हाल मिति २०६४/०५/१९ गते देखि लागु हुने गरी संशोधित वैदेशिक रोजगार ऐन २०६४ तथा वैदेशिक रोजगार नियमावली २०६४ निर्माण भएको छ । यसरी क्रमिक रूपमा विकास हुदै आएर नेपालमा हाल वैदेशिक रोजगारको संस्थागत (६३१ मेनपावर कम्पनी) रुपवाट संचालन भएको पाईन्छ (वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४) ।

वैदेशिक रोजगार ऐन २०६४ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी वैदेशिक रोजगार संचालन गर्न पाउने मुलुक तोक्ने व्यवस्था रहेको छ । उपरोक्त तोकिएका मुलुकहरु मध्ये नेपाल सरकारले कुनै मुलुकमा वैदेशिक रोजगार व्यवसाय संचालन गर्न नपाउने गरि खास समयका लागि स्थागन गर्ने सकिने छ भनि उल्लेख गरिएको छ (वैदेशिक रोजगार ऐन २०६४) । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारले दुवई,कतार, साउदीअरब, मलेशिया, इजिप्ट,फ्रान्स लगायत विश्वका१०८ मुलुकहरुमा वैदेशिक रोजगार संचालन गर्न इजाजत प्राप्त संस्था (६३१ मेनपावर) लाई सेवा संचालन गर्न दिएपनी त्यस मध्ये इराकका

लागी हाल इजाजत रोक्का गरेकाले वर्तमानमा जम्मा १०७ मुलुकहरुमा मात्र वैदेशिक रोजगारीको ढोका खुल्ला गरेको छ (दाहाल, २०६६) ।

अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनले सन् १९८३ मा रोजगारी लाई दुई किसिमले परिभाषित गरेको देखिन्छ :-

१. तलवी रोजगार : यस अन्तर्गत व्यक्तिहरु जसले कुनै निश्चित समयमा कुनै कार्य गरेवापत ज्याला, नगद, जिन्सी वा तलव प्राप्त गर्दछन् । त्यस समयमा विदामा वसेता पनि उनीहरु त्यो कार्यसँग औपचारिक रुपमा सम्बन्धित हुन्छन् भने ती सबै तलव रोजगार अन्तर्गत पर्दछन् ।
२. स्वरोजगार : यस अन्तर्गत कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नै व्यवसाय ज्याला नलिई परिवारीक लालन पालन, नगद वा जिन्सीका लागि आफैले गर्ने कार्य वा रोजगारी पर्दछ । (ज्ञावाली २०५७) ।

नेपाली वृहत शब्दकोषका अनुसार “रोजगारी भन्नाले व्यक्ति जो चलनचल्तीका ज्यालादरमा कामगर्दछ” भन्ने उल्लेख गरीएको छ (नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६१) ।

नेपालका अधिकांश जनता ग्रामिण क्षेत्रमा बसोवास गर्दछन् । आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्याको ८१% जनता कृषि पेशामा लागेको पाइन्छ (राष्ट्रिय जनगणना २०५८) । ग्रामिण क्षेत्रमा उत्पादन र रोजगारीको अवसर कम हुने र कृषि व्यवसाय पनि जीवनधान्ने किसिमको मात्र हुदा वार्षिक रुपमा थपिने वेरोजगारीको कारणले श्रम शक्तिलाई रोजगारको समस्या परेको छ । नेपालका उद्योग प्रतिष्ठानहरुमा रोजगारी प्राप्त गर्ने मनसायले ग्रामिण श्रमशक्ति शहर केन्द्रित हुदै शहर पसेको पाइन्छ । शहरमा पनि जनसंख्या अधिक भएको, गाउँवाट आन्तरीक वसाइसराई एवं कामको खोजिमा आउने, खुला सिमानावाट हुने बाह्य वसाइ सराइ एवं कामको खोजिमा नेपाल आउनाले पनि वेरोजगारी समस्या भन्न विकराल हुदै गएको छ । यहि कुरालाई ध्यानमा राखी नेपाल सरकारले मुलुक भित्र दीर्घकालिन व्यवसायका रुपमा वैदेशिक रोजगारको व्यवस्थामा सुधार गर्दै आइरहेको देखिन्छ । जस्तो नेपाल सरकारले ६३१ मेनपावर कम्पनिलाई वैदेशिक रोजगारका लागि १०७ देशहरुमा इजाजत दिएको छ । त्यसैगरी नेपाल सरकारले केहि

मात्रामा भएपनि वंगलादेश, चीन, जर्मनी, मलेशिया, अमेरिका लगाएत १८ मुलुकहरुमा नेपाली दुतावासहरु संचालन गरेको छ (दाहाल, २०६६) ।

वैदेशिक रोजगार ऐन लागु भएपछि वैदेशिक रोजगार सेवा एवं व्यवसायलाई व्यवस्थित र संस्थागत रूपले विकाश गर्न छैठौं योजना देखि सुरु भएको हो । यसरी विभिन्न पञ्चवर्षिय योजना लगाएत अन्तरीम त्रि वर्षिय योजनामा समेत नेपाली श्रमिकहरुको निम्ति वैदेशिक रोजगारका अवसरहरु पहिल्याउदै, त्यस किसिमका रोजगारमा वृद्धि गर्दै तथा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न श्रमिकहरुको ज्यान धनको सुरक्षाका लागि नेपालका कुटनैतिक नियोग वा अन्य सरकारी निकायहरुलाई परिचालन गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ (रा.यो.आ., २०६५) ।

वैदेशिक रोजगारमा जाने श्रमिकहरुले विभिन्न संस्था मार्फत जादा नेपाल सरकारले तोकेको रकम भन्दा बढी रकम नतिरोस भन्नका लागि विभिन्न देशहरुमा जानको लागि अधिकतम कुल लागतलाई विभिन्न देश अनुसार फरक-फरक ढंगले निर्धारण गरी देहायवमोजिम उल्लेख गरिएको छ ।

वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी विभिन्न तथ्याङ्क अनुसार विश्वभर २० करोड ५० लाख भन्दा बढी नागरिक आफु जन्मेको भूमिछाडी कामका निम्ति अन्यमुलुकमा गएका देखिन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगार विभागको तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने आ.व.२०६५/६६ मा २,१९,३६५ जना, २०६४/६५ मा २,४९,०५१ जना र २०६३/६४ मा २,०४,५३३ जना नेपाली रोजगारीका लागि विभिन्न देशमा गएका थिए । त्यसैगरी २०६२/६३ मा १,६५,२५२ जना नेपाली कामदारहरु रोजगारीका लागि विदेशिएको देखिन्छ । यस अघि २०६१/६२ मा १,३९,७१८ नेपाली कामदार विदेशिएका थिए भने २०६०/६१ मा १,०६,६६० जना नेपाली कामदार विदेशिएको देखिन्छ । यस कुराले के प्रष्ट पाछै भने नेपालीहरु वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम प्रत्येक वर्ष बढ्दै गएको देखिन्छ ।

वि.सं. २०५२ मा ने.क.पा. माओवादीले सशस्त्र जनयुद्ध थालेपछि द्वन्दका कारण नेपाली युवा युवतीहरु विदेशिने क्रम हवातै बढेको देखिन्छ । तर माओवादी २०६३ सालमा शान्ति प्रक्रियामा आएपछि मुलुकमा लोकतन्त्र स्थापना भएपनि नेपालीहरु विदेशिने क्रम रोकिएन । यस तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने द्वन्दको मारमा पर्नु भन्दा स्वदेशमा रोजगारीको अभावले नेपाली हरु

विदेशिएको स्पष्ट हुन्छ । यसका साथै देशमा व्याप्त अशिक्षा, बेरोजगारी, न्यूनतलव, निरन्तरको द्वन्द र रोजगार कम्पनीको अभावमा नेपालीहरु विदेशिने गरेको कुरा तथ्यांकले देखाउछ । देशमा पटक-पटक सरकार परिवर्तन भएपछि रोजगारीको सिर्जनाका लागि कुनै पनि सरकारले नयाँ योजना ल्याउन नसक्नु र नेपाली मुद्राको तुलनामा विदेशी मुद्रा बढी हुनुले पनि नेपालीहरु वैदेशिक रोजगार का लागि बढी आकर्षित हुने गरेको देखिन्छ (केसी, २०६६) ।

२.२ वैदेशिक रोजगारलाई सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा:

समाजको एउटा महत्वपूर्ण चरित्रको रूपमा रहेको अत्यन्त चलवस्तु भनेको श्रम हो । परम्परादेखि आजसम्म पनि विभिन्न दृष्टिकोणबाट श्रमलाई परिभाषित र निर्देशित गर्ने गरिएको छ । समय अनुकूल परिमार्जित हुदै जाने समाजमा श्रमको वस्तुस्थिति र परिपाटीले एउटा सैद्धान्तिक दृष्टिकोण ल्याउने गर्दछ । यसलाई विभिन्न दार्शनिक, समाजशास्त्र र अन्य विद्वत वर्गले विभिन्न दृष्टिकोणबाट समाजमा स्थापित गर्दै पूर्णमान्यता दिइ पुष्टि गरेका छन् । यी विभिन्न मान्यताहरु मध्येअध्ययनसँग सम्बन्धित समाजशास्त्रीय दृष्टिकोण यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

विश्वव्यवस्था सिद्धान्त

आधुनिकीकरण सिद्धान्तले देखाएको सामाजिक संस्थाप्रतिको वेवास्ताको स्थिती, आधुनिक बन्नलाई पश्चिमी आर्थिक र सामाजिक शैलिको नक्कल गर्नु पर्ने अवस्था तथा विभिन्न देशहरु बीच विकासका अवास्तविक सम्बन्धहरुको सृजनाको बारेमा विस्लेषण गर्दै तेस्रो विश्व वा गरीव राष्ट्रहरु किन र कसरी शोषणमा परेका छन् भन्ने देखाउन विश्व व्यवस्था सिद्धान्तको विकास गरिएको हो । जसका मुख्य व्याख्याकार वालेस्ट्राइन हुन । यसलाई नव माक्स वादी सिद्धान्त वा परिनिर्भरताको सिद्धान्त पनि भनिन्छ । खास गरेर विश्व व्यवस्था अनुसार शुरुमा भौगोलिक विस्तार भयो र त्यसपछिको पृष्ठभूमिमा विश्वव्यापी रूपमा श्रम विभाजन भयो । यसै गरी १६ औं शताब्दीमा आइपुग्दा पुँजीवादले राज्यवादलाई विस्तारित गऱ्यो र पुँजीवाद नै शक्तिशाली बन्न पुग्यो । तर विश्वमा पुँजीवादको विकास समानरूपले भएन (वालेस्ट्राइन उद्धित रिट्जर, १९९२) ।

यस सिद्धान्त अनुसार विश्वव्यवस्था अन्तर्गत यसका विभिन्न भागहरू (केन्द्र, अर्धपृष्ठ र पृष्ठ क्षेत्र) विभिन्न कुराका लागि महत्वपूर्ण हुदै गएर विशिष्ट कार्यहरू (श्रमको उत्पादन , खाद्यान्न उत्पाद, कच्चा पदार्थको उपलब्धता, र प्रयोगका वस्तुको निर्माण) गर्दै गए । यसका साथै विश्वमा विभिन्न प्रकारका श्रमिकहरू उत्पादन हुन थाले । जस्तै: अफ्रिकाले दासको उत्पादन, पश्चिम र दक्षिण युरोपले किसानको उत्पादन र पश्चिम युरोपमा ज्यालादार कामदार शासन गर्ने वर्ग र सिप युक्त प्रशासकहरू रहन पुगे (रिट्जर, १९९२) ।

यसैगरी वालेस्ट्राइनका अनुसार केन्द्र क्षेत्रमा स्वतन्त्र मजदुर (Free Labour), अर्धपृष्ठ क्षेत्रमा किसानहरू (Share Cropping) र पृष्ठ क्षेत्रमा बाधात्मक वा बाधा मजदुर (forced labour) रहन गए । यसरी केन्द्रमा सिपमुलक र स्वतन्त्र मजदुरहरूको बाहुल्यता हुन पुग्यो र पृष्ठ तथा अर्धपृष्ठ क्षेत्रमा अदक्ष वा अर्धदक्ष वाधा मजदुरहरूको बाहुल्यता हुन पुग्यो । यसका साथै केन्द्र क्षेत्रसँग भएका सिपमुलक मजदुरलाई प्रयोग गरी विकशित राष्ट्रले विश्वका विभिन्न ठाउँहरूमा उद्योगधन्दा सञ्चालन गरी पुँजीवादलाई विस्तार गर्न थाले (रिट्जर, १९९२) । यसरी ति उद्योगधन्दाहरू एशियाका अरवियन मुलुकहरूमा पुँजीवादी राष्ट्रले स्थापना गरेपछि उद्योग निर्माण तथा कार्य सञ्चालन र उत्पादन गर्नका लागि अदक्ष र अर्धदक्ष कामदारहरूको आवश्यकता पर्न गयो । जसले गर्दा अर्धपृष्ठ र पृष्ठ क्षेत्रका जस्तै नेपालबाट अदक्ष वा अर्धदक्ष श्रमिकहरू रोजगारिका लागि जानथाले । यसरी विश्वपुँजीवाद व्यवस्था अन्तर्गत नेपाल एउटा अदक्ष वा अर्धदक्ष मजदुर उत्पादन गर्ने राष्ट्रका रूपमा विकशित हुन पुग्यो ।

यस अनुसन्धानमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न मजदुरहरूका बारेमा अध्ययन गर्दा कसरी दाङको दुधरास (अध्ययन क्षेत्र) मजदुरको आधारमा विश्व व्यवस्थासँग जोडिएको छ भनि केलाइएको छ । यसका साथै कसरी वैदेशिक रोजगारबाट कमाएर ल्याएको धन वा पूँजी पुन केन्द्र स्तरका वा अन्य मुलुकमा जान्छ भन्ने कुराका बारेमा पनि केलाइएको छ ।

अध्याय-तीन

अनुसन्धान पद्धती

यस अध्यायमा विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अन्तर्गत दुधरास वाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको पारिवारिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक आदि अवस्थाको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नका लागि प्रयोग गरिने अनुसन्धानका विधिहरुका बारेमा वर्णन गरिएको छ । यस अध्ययनका निम्ती निम्न अनुसन्धानका विधिहरुका माध्यमबाट आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.१ अध्ययन क्षेत्रको औचित्य

यस अध्ययनको लागि दाङ जिल्लाको विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अन्तर्गत दुधरासलाई छनौट गरिएको छ । यस क्षेत्रमा धेरै जसो व्यक्तिहरु स्थानीय स्तरका रोजगारी लगाएत कृषिमा निर्भर पर्ने अवस्था र ग्रामिण क्षेत्र भएकाले रोजगारीका लागि प्रशस्त संभावना नभएकाले वैकल्पिक रूपमा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम निरन्तर चलिरहेको छ । जसले गर्दा यस क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारले व्यक्तिगत, पारिवारिक तथा सामाजिक जीवनमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । यसरी वैदेशिक रोजगारले उल्लेखित जीवनहरुका कुन पक्षमा के कस्तो असर पारेको छ भन्नेकुराको बारेमा जान्नका लागि यो क्षेत्रको छनौट गरिएको छ । यस स्थानलाई नै अध्ययन क्षेत्र छनौट गर्नुका कारणहरु निम्नानुसार छन :-

- यस स्थानबाट वैदेशिक रोजगारमा व्यक्तिहरुको सम्लग्नता दिनप्रति दिन बृद्धि हुँदै गएकोले ।
- वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिको पारिवारिक जीवन (आम्दानी, पेशा, बसोबासको स्थिति) मा परिवर्तन आई यसको प्रभाव समाजमा देखिएकोले ।
- वैदेशिक रोजगारप्रति सम्बन्धीत व्यक्तिको धारणा तथा भोगाइ बुझ्नका लागि ।
- शोधकर्ता यस स्थानमा स्थायी बसोबास गर्ने व्यक्ति भएको हुनाले प्रत्यक्ष अवलोकन विधिद्वारा तथ्याङ्क संकलन गर्न सजिलो हुनाले ।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

यस अन्तर्गत गुणात्मक तथा संख्यात्मक दुवै खाले अनुसन्धान विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामान्यतः परिमाणात्मक तथ्यहरु संकलन गरी यस अध्ययनलाई बढी सुदृढ गरिएको छ । जसका लागि संख्यात्मक तथ्याङ्क विधिलाई बढी प्रयोग गरिएता पनि गुणात्मक विधिलाई पनि त्यत्तिकै महत्व दिइएको छ ।

३.३ गणना विधि

अध्ययनका लागि विजौरी गा.वि.स. अन्तर्गत दुधरासबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका व्यक्तिहरुको परिवारहरु तथा स्वयं सम्बन्धित व्यक्तिहरुलाई पनि लिइएको छ । जस अन्तर्गत यस गा.वि.स. को वडा नं. १ दुधरासलाई अध्ययन क्षेत्र बनाइएको छ । यस वडामा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको घरधुरी संख्या ५२ रहेको छ । यस मध्ये ३२ घरधुरीमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्नको परिवारको सदस्यलाई समावेश गरिएको छ भने २० घरधुरीमा स्वयं वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भई फर्किएका व्यक्तिहरुलाई समावेश गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत

यस अध्ययनका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्दा दुवै प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोत बाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । घरधुरी सर्वेक्षण, अन्तरवार्ता, अवलोकन, वैयक्तिक अध्ययन र समूह छलफलको माध्यम बाट प्राथमिक तथ्याङ्क गरिएको छ । भने द्वितीय तथ्याङ्कका लागि गा.वि.स. , जि.वि.स. वडाहरु, विभिन्न किसिमका सरकारी कार्यालयका साथै विविध पत्रपत्रिका, पुस्तक, प्रतिवेदन अभिलेख, विभिन्न समाचार, विद्वानहरुका लेखरचना, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्रका विद्वानहरुबाट लेखिएका सम्बन्धीत पुस्तकहरुका साथै शोधपत्र आदीको अध्ययन गरिएको छ ।

३.५ कार्य क्षेत्र अध्ययनको प्रक्रिया

सर्वप्रथम अनुसन्धानकर्ताको नाताले म आफ्नो अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न घरधुरी सर्वेक्षणका आधारमा अध्ययन क्षेत्रबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न प्रत्येक व्यक्तिका घरमा पुगे । त्यस पश्चात् मेरो अध्ययन उद्देश्य बताए । त्यसै उद्देश्य अनुरूप निर्माण गरिएको प्रश्नहरुलाई घरमुली वा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिहरुलाई अन्तरवार्ताका

माध्यमबाट सोधि घरधुरी सर्वेक्षण फाराम भरे । फाराम भर्ने क्रममा आवश्यक अवलोकन गर्दै अन्तरवार्ताका क्रममा सन्दर्भ अनुसार उपयुक्त केहि व्यक्तिहरुका भोगाइहरुलाई पनि वैयक्तिक अध्ययनका लागि बुँदागत रुपमा टिपोट गरियो । यसरी माथि उल्लेखित प्रक्रिया सकिए पछि अध्ययनलाई अगाडी बढाउने क्रममा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिहरुलाई २ समूहमा विभाजन गरी समूह छलफलका लागि तयार गरिएको संरचित प्रश्नहरुको आधारमा समूह छलफललाई अगाडी बढाएर त्यसबाट आएका आवश्यक तथ्याङ्कहरुलाई बुँदागत रुपमा टिपोट गरिएको थियो ।

३.६ तथ्याङ्क संकलन विधि

यस विषयको अध्ययनका लागी आवश्यकता अनुसार सम्बन्धीत क्षेत्रमा बसोबास गरी त्यहाँका वासिन्दाहरूसँग आत्मियता तथा विश्वासपूर्ण वातावरणमा सम्बन्ध कायम राखी अध्ययनलाई अगाडी बढाउने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनमा घरधुरी सर्वेक्षण, अन्तरवार्ता, अवलोकन, वैयक्तिक अध्ययन तथा समूह छलफल विधि प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

३.६.१ घरधुरी सर्वेक्षण

यस अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिका घरहरुमा (५२ घरधुरी)गएर वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा उनीहरुको परिवारको पारीवारीक, जानसांख्यिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक पक्षहरुका बारेमा तथ्याङ्कहरु संकलन गरीयो ।

३.५.२ अन्तरवार्ता

यस अन्तर्गत सम्बन्धीत क्षेत्रका व्यक्तिसँग प्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धीत विषयका बारेमा तयार पारीएका प्रश्नावलीका आधारमा उत्तरदाता र शोधकर्ता विच दोहोरो व्यवस्थीत वार्तालाभ का माध्ययमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । जहाँ व्यक्तिगत तहमा रहेर शोधकर्ताले उत्तरदातासँग प्रत्यक्ष रुपमा भेटघाट गरी आवश्यक सूचना लिने भएकाले संकलीत सुचनामा विश्वसनियता र सत्यता रहने अनुमान गरिएको छ । यस क्रममा जम्मा ५२ घरधुरीमध्ये ३२ घरधुरीमा अन्तर्वाताकालागि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिका घरमुलीलाई समावेश गरिएको छ भने बाँकी २० घरधुरीमा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिहरुलाई समावेश गरिएको छ ।

यसरी अन्तरवार्ताका क्रममा सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू उत्तर दिनका लागि तत्पर रहेको अर्थात् अन्तरवार्तामा भाग लिनका लागि राजी भएका थिए । तर यति हुँदाहुँदै पनि कतिपय उत्तरदाताहरू अशिक्षित भएका कारणले प्रश्नहरूको उत्तर दिँदा अलमलिएको र प्रश्न अनुसारको उत्तर नदिई अन्य कुराहरू वा आफ्नो जीवन कहानी नै सुनाउने पाईयो । यस अवस्थामा शोधकर्ताको नाताले सहभागीहरूको कुरालाई ध्यानमा राख्दै अलमलिएका ठाउँमा राम्रोसँग बुझाएर प्रश्न अनुसारको उत्तर तर्फ लानु परेको थियो । समग्रमा अन्तरवार्ताको समयमा उत्तरदातासँग कुरा गर्दा आफ्नै परिवारका सदस्यसँग कुराकानी गरीरहेको आभास भएको थियो ।

३.६.३ अवलोकन

अध्ययनकर्ताले आफूलाई चाहिने आवश्यक तथ्याङ्कहरू व्यक्ति स्वयं नै अध्ययन क्षेत्रमा गई तथ्याङ्क संकलन गर्ने विधिलाई सहभागी अवलोकन भनिन्छ । यसै सहभागी अवलोकन विधिबाट विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अर्न्तगत दुधरासवाट वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न व्यक्तिहरूको पारिवारीक विवरण (पारिवारीक संरचना, पेशा, पशुपंक्षी, घर) र आर्थिक तथा सामाजिक विवरण (हालको पेशा, आम्दानीमा पारेको प्रभाव, अर्जित पैसाको उपयोगिता, सामाजिक अवस्था) सँग सम्बन्धित पक्षहरूका बारेमा तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि यस विधिलाई प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

३.६.४ वैयक्तिक अध्ययन

यस अर्न्तगत सन्दर्भ अनुसार सम्बन्धित क्षेत्रका सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग उनीहरूले वैदेशिक रोजगारीमा भोगेका भोगाइहरूको बारेमा विस्तृत अध्ययन व्यक्तिगत रूपमा गरिएको छ । जसले केहिहद सम्म वैदेशिक रोजगारका बारेमा यथार्थतालाई प्रष्ट्याउन सफल भएको छ ।

३.६.५ समूह छलफल

यस अन्तरगत वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका २० जनालाई १० जनाका दरले २ समूहमा विभाजन गरी एउटा निश्चित ठाउँमा बसेर उनीहरूले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनुको कारण, वैदेशिका रोजगारीले उनीहरूको आर्थिक क्षेत्रमा परेको प्रभाव, सामाजिक सम्बन्धमा परेको प्रभाव, वैदेशिक रोजगार सम्बन्धि धारणा बारेमा छलफल गरीयो । जसमा

उनीहरूले आफ्नो कुराहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा राखेका थिए । केहि व्यक्तिहरूका भनाइमा फरक भएपनि धेरै व्यक्तिहरूको जवाफमा एक रूपता पाइएको थियो । जुन कुरालाई पछाडिका अध्यायमा उल्लेख गरीएको छ । यस किसिमको छलफलले शोध कार्यलाई निकै नै सहयोग गरेको पाइयो ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतिकरण

अध्ययन क्षेत्र तथा शोधको उद्देश्यसँग सम्बन्धित भएर संकलित विभिन्न किसिमका तथ्यहरूको प्रकृति अनुसार वर्गिकरण गरेर विश्लेषण गरिएको छ । तर विश्लेषण गर्नु पूर्व उक्त संकलित तथ्यहरूलाई सरल तरिकाले सवैले बुझ्ने गरी तालिकिकरण गरिएको छ । तथ्यहरूको प्रकृति हेरेर गुणात्मक तथ्यहरूलाई आवश्यक मात्रामा तथ्यपरक बनाई विश्लेषण र वर्णन गरिएको छ भने संख्यात्मक तथ्यलाई राम्रो सँग बुझ्ने गरि तालिकिकरण गरि स्पष्ट पारिएको छ ।

३.८ अध्ययनको सीमा

यस शोधको कार्यक्षेत्र दाङ जिल्ला, विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ दुधरासवाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका केहि व्यक्तिहरूलाई गणना विधिको आधारमा छनौट गरी अध्ययन गरिएकोले यसले समग्र देश भरीकै वैदेशिक रोजगार मा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको विषय लाई प्रतिनिधित्व नगर्न सक्छ । तर त्यस क्षेत्रवाट वैदेशिक रोजगार मा संलग्न भएका व्यक्तिहरूको वारेमा जानकारी भने यस अध्ययनले दिन सक्नेछ । साथै यस अध्ययनमा वैदेशिक रोजगार ले पारेको सवै पक्षको प्रभावका वारेमा अध्ययन नगरी सिमित पक्ष र विषयका वारेमा मात्र अध्ययन गरिएका शीर्षक अनुसार उचित वा पूर्ण नहुन सक्छ ।

अध्याय - चार

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक तथा सामाजिक परिचय

४.१ भौगोलिक परिचय

नेपालको मध्यपश्चिमाञ्चल विकाश क्षेत्रको राप्ती अञ्चलका ५ जिल्लाहरु रुकुम, रोल्पा, सल्यान, प्युठान र दाङ् मध्ये सवैभन्दा सुगम एवम् विकसित जिल्ला दाङ् हो । यस जिल्लाको पुर्वमा प्युठान, अर्घाखाँची र कपिलवस्तु जिल्ला, पश्चिममा बाँके र सुर्खेत जिल्ला, उत्तरमा सल्यान, प्युठान र रोल्पा जिल्ला तथा दक्षिणमा भारतको उत्तर प्रदेश पर्दछ । यो जिल्ला समुन्द्र सतहवाट २१३ मी. उचाई देखि २०५८ मी. उचाईसम्म अवस्थित छ । यो जिल्ला विश्व मानचित्रमा ८२° २' देखि ८२° ५' पुर्वी देशान्तर तथा २६° ३६'देखि २८° ११' उत्तरी अक्षांश वीच अवस्थित छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल २,९५५ वर्ग कि.मी. छ भने पुर्व पश्चिम लम्वाई ९० कि.मी. र उत्तर दक्षिण चौडाई ७२ कि.मी. सम्म फैलिएको छ। जिल्लाको सवैभन्दा कम उचाई भएको स्थान सिसहनिया गा.वि.स.को भानपुर गाँउ हो भने सवैभन्दा अग्लो उचाई भएको स्थान हासिपुर गा.वि.स.को अर्खले हो। यस जिल्लालाई चारैतिरवाट ठुलासाना पर्वत र डाँडाले घेरेको छ। यो जिल्ला भित्री मदेशमा पर्ने ७ वटा जिल्लामध्येको एक जिल्ला भएकोले यस जिल्लाको हावापानी गर्मीमा नत धेरै गर्मी र जाडोमा नत धेरै जाडो हुने खालको छ। यसका साथै यस जिल्लामा दाङ् र देउखुरी गरी २ वटा उपत्यका रहेकोले यसलाई उपत्यका भित्रको उपत्यका भएको जिल्ला भनेर पनि चिनिन्छ (जि.वि.स. कार्यालय दाङ् , २०६२) ।

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार यस जिल्लाको कुल जनसंख्या ४,६२,३८० रहेको छ। यस मध्ये पुरुष २,२८,९५८ र महिला २,३३,४२२ रहेका छन्। यस जिल्लाको कुल परिवार संख्या ८२,४९५ रहेको छ (स्रोत: राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान नेपाल,२०६०) ।

दाङ् जिल्लाको सदरमुकाम घोराहीवाट विजौरी गा.वि.स. लगभग १३ कि.मी.पश्चिममा रहेको छ । यस गा.वि.स.को पुर्वमा हापुर र मानपुर गा.वि.स., पश्चिममा हलवार गा.वि.स, उत्तरमा रोल्पा जिल्ला र दक्षिणमा मानपुर गा.वि.स.रहेको छ । यस गा.वि.स.को दक्षिणवाट उत्तर तर्फ क्रमशः भु-वनावटको उचाई बढ्दै गएको छ ।

४.२ सामाजिक परिचय

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार यस गा.वि.स.को कुल जनसंख्या १२,०६४ रहेको छ । जसमध्ये पुरुष ६,००६ र महिला ६,०५८ रहेका छन् । यसका साथै यस गा.वि.स.को कुल परिवार संख्या २२१८ रहेको छ (राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान नेपाल, २०६०) ।

यस गा.वि.स.मा रहेका जातजातिहरूको जनसंख्यालाई तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १

विजौरी गा.वि.स. को जातजाति अनुसार जनसंख्याको विवरण

जातजाति	जनसंख्या	प्रतिशत
ब्राह्मण	१,२६६	१०.४९
क्षेत्री	४,२३०	३५.०६
दलित	२,१७५	१८.०३
थारु	२,१०५	१७.४५
मगर	१,६२२	१३.४४
सन्यासी	१७३	१.४३
ठकुरी	५४	०.४५
नेवार	४१	०.३३
सोनार	६१	०.५०
गुरुङ	७	०.०६
अन्य	३३०	२.७३
जम्मा	१२,०६४	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान नेपाल, २०६०

तालिका १ अनुसार यस गा.वि.स. मा कुनै जाति विशेषको बसोबास स्थान नभई विभिन्न किसिमका जात जातिको बसोबास भएको देखिन्छ । स्थानीय बुढापाकाहरूसँग कुराकानी गर्दा थारु जाति यस ठाउँमा पहिला देखि बसोबास गर्दै आएको बताए । यसैगरी क्षेत्री, ब्राह्मण लगाएतका अन्य जातजातिहरू पनि यस ठाउँमा पहाडी जिल्ला वा छिमेकी जिल्लाहरूबाट बसाइ

सरी आई बासेबास गरेको बताए । जनसंख्यालाई हेर्दा थारुहरु यस क्षेत्रका आदिवासी भएता पनि क्षेत्री जातिको बाहुल्यता पाइन्छ । यसका साथै यस गा.वि.स. मा बसोबासको स्थितिलाई हेर्दा विभिन्न किसिमका जातजातिहरु मिलेर वा सँगसँगै बसोबास गरेपनि जातिहरुको बसोबासको बाहुल्यताको आधारमा विभिन्न किसिमका टोलहरु नामकरण गरिएको देखिन्छ । जस्तै: थारु गाउँ, पहाडीगाउँ, सार्की टोल आदि । यति हुँदाहुँदै पनि विभिन्न जातजाति एक आपसमा मिलेर बसेको सन्दर्भमा एक अर्काको संस्कृति आदान प्रदान भएको देखिन्छ, जस्तै: स्थानीय स्तरमा अन्य जातिमा साना बच्चाहरुले थारु भाषा बोल्न जान्नु, थारु जातिले दशै, तिहार जस्ता पर्वहरुमा क्षेत्री, ब्राह्मणको जस्तै गरी मनाउनु, थारु जातिले मनाउने माघी पर्वमा अन्य जातिको संलग्नता रहनु वा उनीहरुको पर्वमा सहभागी हुनु, विवाह वा अन्य सामाजिक संस्कृतिक समारोहहरुमा सबैको उत्तिकै सहभागिता हुनुले पनि यस गा.वि.स. मा सामाजिक सांस्कृतिक एकता भएको देखिन्छ । यसरी अध्ययन क्षेत्रका तल्ला जातका मानिस जाति जनजाति समुहले विशेषत ब्राह्मण तथा क्षेत्री जातले अवलम्बन गरेको सांस्कृतिक पक्षलाई अवलम्बन गरेको देखिन्छ । यो प्रक्रिया नेपालका अन्य जातजातिहरुमा पनि पाउन सकिन्छ । जस्तै मगरहरुले बाहुन क्षेत्रीको भाषा र संस्कृतिहरु ग्रहण गर्नु, गुरुङ्ग, राई लिम्बु आदिले बाहुन क्षेत्रीका संस्कारहरु अनुकरण गर्नु जस्ता प्रक्रिया संस्कृतिकरणसँग मिल्न जान्छ (शर्मा, १९७७) ।

४.३ अध्ययन क्षेत्र विजौरी गा.वि.स.(वडा नं. १) दुधरास

यस वडा पुर्वमा पत्रे खोला, पश्चिममा मनिकापुर, उत्तरमा अक्कासी र दक्षिणमा वघौसी गाँउले घेरिएको छ । यस वडाको कुल जनसंख्या १२०० रहेको छ। जसमा पुरुषको संख्या ५७६ रहेको छ भने महिलाको संख्या ६२४ रहेको छ। यसका साथै यस वडाको कुल परिवार संख्या २८५ रहेको छ (विजौरी गा.वि.स. कार्यालय, २०६७) । साथै सबै थरीका जातजातिको पनि बसोबास रहेको यस वडामा थारु जातिको बाहुल्यता पाइन्छ जुन यस जिल्लाकै आदिवासी पनि हुन् ।^६

^६ यस अध्ययन क्षेत्र विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ भएपनि विशेषत वडा नं. १ अन्तर्गत दुधरासबाट वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न हुने संख्या धेरै र दुधरासमा बढी जनसंख्या वा ठुलो गाउँ भएकोले दुधरासलाई अध्ययन क्षेत्र भनी लेखिएको हो ।

४.४ पारिवारिक विवरण

यस अन्तर्गत वैदेशिका रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको पारिवारिक विवरणवारे अध्ययन एवम् प्रस्तुतिकरण गरिएको छ । जसमा सहभागीहरूको पारिवारिक विवरण अन्तर्गत उमेर/लिङ्ग, पारिवारिक संरचना, जाति, पेशा, जमिन, आम्दानी, पशुपक्षी, घरको किसिम आदिको बारेमा तालिका बनाई विश्लेषण गरिएको छ ।

४.४.१ उमेर र लिङ्गगत संरचना

कुनै पनि स्थान विशेषमा रहेको जनसंख्यालाई त्यहाँ रहेको मानिसहरूको उमेर र लिङ्गले निर्धारण गर्ने गर्दछ । यसका साथै वैदेशिक रोजगारका सन्दर्भमा उमेर र लिङ्गको त्यति कै ठूलो महत्व रहेको हुन्छ । यसरी वैदेशिक रोजगार मा संलग्न हुने उमेर र लिङ्गका बारेमा जानकारी लिन वा कुन उमेर समुहका जनसंख्या कति मात्रामा र अध्ययन क्षेत्रमा रहेका छन् भनी बुझ्न उमेर र लिङ्गगत विवरणलाई तालिका २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका २

दुधरासबाट वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न परिवारको उमेर/ लिङ्गगत जनसंख्याको विवरण

उमेर समुह	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत	जम्मा
०-१४	३७	१७.६२	३०	१५.०	६७
१५-५९	१५८	७५.२३	१५२	७६.०	२९०
६०+	१५	७.१४	१८	९.०	३३
जम्मा	२१०	१००.००	२००	१००.००	४१०

स्रोत:स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २ को आधारमा विभिन्न उमेर समुहमा तुलनात्मक रूपमा महिला भन्दा पुरुषको संख्या नै बढि पाइयो, जुन हाम्रो पितृसत्तात्मक परिवार वा छोरालाई बढी प्राथमिकता दिने चलनसँग नजिक रहेको देखिन्छ । यसरी जम्मा ५२ घरधुरीमध्ये महिलाको संख्या २०० देखिनु र पुरुषको संख्या २१० देखिनुले पनि यस कुरालाई पुष्टि गर्न मद्दत गरेको देखिन्छ । यसका साथै उमेरगत कुरालाई अध्ययन गर्दा विशेषत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समुहका व्यक्तिको संख्या नै बढि पाइयो जसलाई हामी सक्रिय जनशक्तिका रूपमा पनि लिन सक्छौ । जुन उमेर समुह वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने उमेर समुह पनि हो । अध्ययनको क्रममा यहि

उमेर समूहका व्यक्ति नै वैदेशिक रोजगार मा संलग्न रहेको पाइयो । जसले गर्दा परिवारमा केटाकेटी, महिला र बुढाबुढीका बाहुल्यता पाइयो । यसका साथै घरभित्र र घरबाहिरको सम्पूर्ण कामको जिम्मेवारी पनि महिलाले नै सम्हालेको पाइयो ।

४.४.२ जातिगत विवरण

कुनै पनि समाजमा विभिन्न किसिमका जातजातिहरूका रहने गर्दछन् । त्यसैगरी विभिन्न क्षेत्रहरूमा विभिन्न जात जातिको संलग्नता रहेको देखिन्छ । त्यसमा पनि हाम्रो समाजमा जातिगत आधारमा काम वा पेशाको बाडफाँड रहेको अवस्थामा छ । तर अहिले आएर वैदेशिक रोजगार को सन्दर्भमा सबै जातजातिहरूको संलग्नता रहेको देखिन्छ । जसले गर्दा समाजमा म ठूलो वा सानो जात भन्ने भन्दा पनि वैदेशिक रोजगार मा संलग्न हुनका लागि जाति विशेषभन्दा पनि उसको चाहना, इच्छा वा वाध्यतामा भर पर्दछ । यसै सन्दर्भमा अध्ययन क्षेत्र वाट वैदेशिक रोजगार संलग्न जातिहरूको विवरणलाई तालिका ३ मा देखाइएको छ ।

तालिका ३

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको जातिगत विवरण

जातजाति	संख्या	प्रतिशत
ब्राह्मण	१२	२३.०७
क्षेत्री	१८	३४.६१
दलित	०८	१५.३८
थारु	१०	१९.२३
मगर	०४	७.६९
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ३ को अध्ययन गर्दा, यस क्षेत्रबाट सबै जातजातिका व्यक्तिहरू वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेको देखिन्छ अर्थात वैदेशिक रोजगार सँग जातको सम्बन्ध छैन, तर पनि तुलनात्मक रूपमा क्षेत्री जातिमा सबै भन्दा बढि वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न भएको देखियो । यसो हुनुमा वैदेशिक रोजगार सन्दर्भमा यस क्षेत्रबाट सर्वप्रथम क्षेत्री परिवारका व्यक्ति संलग्न भएको देखियो । यसका साथै कूल जनसंख्याको हिसावले पनि क्षेत्रीको संख्या नै बढी देखिन्छ । भने जनसंख्याको आधारमा अन्य जातजातिको संलग्नता पनि त्यत्तिकै मात्रामा रहेको देखिन्छ । यसका साथै विभिन्न किसिमका जातजातिहरूको संलग्नताले ती जाति विशेषले संचालनमा

ल्याएका परम्परागत जातिगत पेशामा समेत असर परेको देखिन्छ । जस्तो कामी जातिले कृषिको लागि कुटो, कोदालो, फाली निर्माण गर्ने काम गर्दथ्यो । आज उसको अनुपस्थितिले यो कार्यमा रिक्तता वा असर पर्न गएको देखियो । यस अन्तर्गत पनि हिजोका दिनमा वालीघरे अर्थात् अन्नका आधारमा कुटोकोदाली बनाउने काम अहिले नगदका रुपमा परिणत भएको देखिन्छ, जसले गर्दा केहिहदसम्म तल्लो जातका मानिसहरुको अर्थतन्त्र वा आर्थिक स्थितिमा सुधार आएको र उनीहरुको बजारसँगको सम्बन्ध बढेको देखियो । यसै गरी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका कामी जातिहरुले आफ्नो परम्परागत पेशा छोडि अन्य पेशा अपनाएको देखियो । जुन हिजो हाम्रो समाजमा रहेको जातीगत पेशा वा परम्परागत पेशामा अहिले आएर विस्तारै परिवर्तन भएको देखियो जुन कुरालाई हामी सामाजिक सांस्कृतिक परिवर्तनका रुपमा लिन सक्छौ ।

यसका साथै वैदेशिक रोजगार मा संलग्न भएर आएका विभिन्न जाताजतिहरुमा अहिले आएर जातिगत विभेद कम भएको देखियो । वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका एक उत्तरदाताका अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहँदा उनीहरुसँगसँगै काम गर्ने, खाने, सुत्ने गरेको कुरा बताए । हाल आएर उनीहरु बीच घर भित्रसँगै बसेर नखाए पनि घर बाहिर अर्थात् होटेल, विवाह, पिकनिक आदीमा संगै बसेर खानेगरेको कुरा बताए । यस कुरालाई पनि हामी सामाजिक सम्बन्धमा आएको परिवर्तनका रुपमा लिन सक्छौ । यसरी वैदेशिक रोजगारले गर्दा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित क्षेत्रका सामाजिक सम्बन्धहरुमा परिवर्तन आएको देखियो ।

४.४.३ पारिवारिक संरचना

परिवार प्रमुख आधारभूत सामाजिक संस्था हो । परिवारबाट नै जैविक प्राणिको रुपमा रहेको मानिस सामाजिक रुपमा रुपान्तरित हुने कार्यको थालनी हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पारिवारिक बनावटका आधारमा एकात्मक र संयुक्त परिवार रहेको देखिन्छ । एकात्मक परिवारले श्रीमान, श्रीमती, तिनीहरुका अविवाहित छोराछोरीको संयुक्त बसोबासलाई बुझाउछ भने संयुक्त परिवारमा एक दम्पती तीन भन्दा बढी वा तीन पिढीका सदस्यहरु एकै साथ बस्ने गर्दछन् । यसै गरी परिवारको पालनपोषण वा जीवन स्तरलाई माथि उठाउने वा संचालन गर्नका लागि वेरोजगार सदस्यहरु रोजगारका लागि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने वा

वैकल्पिक रूपमा वैदेशिक रोजगार परिवारीक संरचनासँग जोडिएको छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययन क्षेत्रको परिवारको विवरणलाई तालिका ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको पारिवारिक संरचनाको विवरण

परिवारको किसिम	संख्या	प्रतिशत
एकात्मक	३२	६१.५३
संयुक्त	२०	३८.४६
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ४ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका जम्मा घरधुरी मध्ये एकात्मक परिवारको बाहुल्यता देखियो । यस अन्तर्गत सहभागी अवलोकनका आधारमा एकात्मक परिवारको बाहुल्यता ब्राह्मण र क्षत्रीमा पाइयो भने संयुक्त परिवारको बाहुल्यता तुलनात्मक रूपमा थारु र मगर जातिमा पाइयो। यसका साथै एकात्मक परिवारमा आफ्ना साना साना छोराछोरी र श्रीमतीलाई छोडेर गरीबी वा बेरोजगारीका कारणले विदेशमा गएको र धनका लागि आफन्तबाट टाढा रहेको अवस्था देखियो भने संयुक्त परिवारमा पनि बुढाबुढी बाबुआमालाई छोडेर पैसाकै लागि विदेश गएको अवस्था देखियो । बुढा बुवाआमा तथा साना छोराछोरीले आफ्नो आफन्तले स्वदेशमै रोजगारी पाए विदेश नपठाउने वा पैसाकै लागि आफन्तलाई अर्को मुलुकमा पठाएको बताए । यसका साथै समुह छलफलमा संलग्न वैदेशिक रोजगारमा गएर फर्किएका धेरै व्यक्तिहरुले वैदेशिक रोजगारले आफ्नो आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थामा सुधार आएपनि आफ्नो परिवारका सदस्यहरुलाई छोड्नुको पीडा सुनाए । यस अन्तर्गत एक जना सहभागीले आफु वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न भएको केही दिनमा नै आफ्नो बाबुको मृत्यु भएको र तत्काल फर्कन सक्ने अवस्था नभएकोले तीन वर्षपछि नेपाल फर्किएर बाबुको काजक्रिया गरेको कुरा बताए । त्यसै गरी दुई वर्षको सन्तानलाई छोडेर विदेश लागेपछि विदेशि भूमिमा काम गर्दा सधैँ त्यो नाबालक सन्तानको सम्भ्रनाले सारै सताउने र आफ्नो जीवन संगीनीसँग टाढा हुँदाको तितो पिडा अर्का सहभागीले सुनाएका थिए । त्यसैले उनीहरुले नेपालमा रोजगारीको अवस्था सिर्जना भएमा वैदेशिक रोजगारलाई वैकल्पिक बाटोको रूपमा लिन सकिने कुरा बताएका थिए।

यस्तैगरी आफ्नो घरको पुरुष सदस्य वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भई सके पछि परिवारको जिम्मेवारी (केटाकेटीको हेरविचार, शिक्षा दिक्षा, लालन पालन, स्वास्थ्य उपचार, पशुपंक्ष तथा बालिनालिको हेरविचार) महिलालाई पर्न गएको देखियो जुन परिवार मात्र नभएर सामाजिक रूपमा (भेला समारोह, मेलापात, कुलापानी, बाटोघाटो निर्माण) पनि महिला नै सहभागी भएको देखियो । जुन कुरालाई पुष्टि गर्न अध्ययन क्षेत्रको एक महिलाको वैयक्तिक अध्ययनलाई यहाँ प्रस्तुत गएको छ ।

वर्ष २६ कि एक क्षेत्री परिवारकी युवती महिला वि.स. २०६१ सालमा प्रेम विवाह गरेर यस अध्ययन क्षेत्रकै युवासँग वैवाहिक जीवनमा बाँधिइकी थिइन । प्रेम विवाह गरेपछिको करिब १ वर्ष सम्म उनीहरु परिवारीक जीवनमा सासु ससुरासँग बसोबास गर्दै आएकोमा आफ्नो श्रीमानको कमाई नभएकाले सासु ससुराले उनीहरुलाई अलग्याई वा छुट्टयाई दिए पछि जेनतेन श्रीमानले स्थानिय स्तरमा रहेको बोडिडमा अध्यापन गराउँदै आएको थिए । त्यस बेला उनीहरुको एउटा बच्चा थियो भने २०६४ मा आएर पुन अर्को बच्चा जन्मियो । यसरी परिवारमा श्रीमान मात्रको कमाईले जीवन धान्न गाह्रो भयो । त्यसपछि श्रीमान २०६५ मा आफ्नो परिवारको भविष्य उज्ज्वल बनाउने आशाले वैदेशिक रोजगार का लागि कतार तर्फ लागेको कुरा बताइन् । त्यसपछिका दिनहरुमा उनलाई घर व्यवहारको सबै जिम्मेवारीहरु जस्तै: केटाकेटीको हेरविचार, पशुपंक्षी लगायत बालिनालिको हेरविचार आदि कार्य सबै आफै एकलैले गर्नु परेको कुरा गरिन् । त्यस भन्दा अगाडी उनले केवल घर भित्रको काम (चुल्हो चौका, केटाकेटी, हेरविचार, सरसफाइ आदि) मात्र गर्नु पर्ने अवस्था रहेको थियो । जसले गर्दा उनले आफ्ना सन्तानलाई राम्रोसँग समय दिन नसकेकोले उनीहरु विभिन्न रोगले ग्रसित भएको कुरा बताइन् ।

अर्को तर्फ श्रीमानको कमाइ पनि त्यति राम्रो नभएकोले नत श्रीमान फर्केर आउने अवस्था रहेको थियो किनकी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुँदा लागेको ऋण तिर्नलाई पनि श्रीमान वैदेशिक रोजगारमा बसिरहेको कुरा बताइन । अहिले आएर उनीलाई कामको भार वढी परिरहेको र यसका साथै पारिवारीक रूपमा मात्र नभएर सामाजिक कार्यमा पनि उनको संलग्नता रहेको कुरा बताइन् । यस्तो हुनु वा महिला सक्रियता वा सहभागिता बढ्नु राम्रो भएपनि आफूलाई कार्यको भार एकलै वहन गर्नु परेकोमा साच्चै गाह्रो भएको कुरा बताइन् ।

यसरी उनको यो भोगाइले के बुभियो भने पारिवारीक संरचनामा पनि विशेषत एकात्मक परिवारमा घरमुलि श्रीमान वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएपछि एकातिर घर परिवारको सम्पूर्ण जिम्मेवारी महिलाले बहन गर्न परेकोले दोहोरो कार्यभार (घर भित्र र वाहिर) महिलामा पर्न गएको देखियो भने अर्को तर्फ पारिवारीक तथा सामाजिक रुपमा महिलाको सक्रिय सहभागिता रहने संस्कृतिको विकाश भएको देखियो । जसलाई हामी समाजमा रहेको लैङ्गिक सम्बन्धमा आएको परिवर्तनका रुपमा लिन सक्छौ ।

४.४.४ पेशा

कुनैपनि समाज तथा समुदायमा पेशा भन्नाले त्यस क्षेत्रका व्यक्तिले गर्ने कार्य वा रोजगारलाई बुझ्न सकिन्छ । यो मुख्य रुपमा जीविकोपार्जन वा जीविका अर्थात जीवन संचालन गर्नका लागि अपनाइने बाटो वा माध्यम हो । पेशालाई पनि परम्परागत तथा आधुनिक वा नयाँ गरी विभाजन गर्न सकिन्छ, अर्थात पेशामा पनि समय र ठाउँ अनुसार परिवर्तन गर्न सकिने अवस्था रहेको छ । यसै गरी पेशाले आर्थिक पक्षसँग नजिकको सम्बन्ध राखेको हुन्छ । यसले प्रत्यक्ष रुपमा व्यक्ति वा परिवारको आय आर्जनमा असर पार्नेगर्छ, किनकी पेशा नै अर्थोपार्जनको माध्यम हो । यसका साथै पारिवारीक पेशाले पनि वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्ध राखेको हुन्छ । किनकी यही पारिवारीक पेशाले उनीहरूको परिवारको जीवन वा जीविका राम्रो संग चलिराखेको अवस्थामा वैदेशिक रोजगार वैकल्पिक माध्यम बन्न सक्छ, तर अन्यथा यो बाध्यात्मक अवस्था हुन जान्छ । यसै सन्दर्भमा पारिवारका धेरै सदस्यहरूको सहभागिता र समयको आधारमा तालिका ५ मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारको मुख्य पेशालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ५

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारको पेशागत पारिवारीक विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
कृषि	३८	७३.०७
नोकरी	५	९.६१
व्यापार	६	११.५३
मजदुरी	३	५.७६
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ५ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका कुल घरधुरी मध्ये बहुसंख्यक घर कृषि पेशामा रहेको पाइयो र उक्त पेशाले पनि वर्षभरी खान नपुग्ने तथा आफ्ना अन्य आवश्यकताहरू पुरा गर्नका लागि वैदेशिक रोजगारमा गएको अवस्था देखियो। तालिकामा कृषि बाहेक देखिएका अन्य परिवारको पेशा भएपनि कृषिलाई सवैले अँगालेका तथा केहिले क्रमशः वैदेशिक रोजगारमा संलग्न सदस्यहरूले पठाएको पैसाले व्यापार गरेको देखियो अर्थात वैदेशिक रोजगारले व्यक्तिको पारिवारिक पेशामा क्रमशः परिवर्तन गरेको कुरा देखियो । जसले हिजोको समाजमा रहेको परम्परागत पेशालाई अहिले क्रमिक रुपमा परिवर्तन गर्दै गएको वा समाजमा हिजोको दिनमा एउटै पेशा (कृषि) अँगाल्ने परिवारले अहिले आएर यसको वैकल्पिक पेशा (व्यापार) अँगाल्न थालेको देखियो यसैगरी नोकरीमा संलग्न भएको पारिवारिक संरचना एकात्मक देखियो यसमा पनि नोकरीमा संलग्न हुनेहरू सरकारी नोकरीमा कम (१ जना) र संस्थागत वा निजी अर्थात विभिन्न किसिमका कारखानामा बढी (४ जना) संलग्न भएको देखियो । तर पनि वैदेशिक रोजगारले परम्परागत पेशामा विस्तारै विस्तारै परिवर्तन ल्याउन थालेको देखिन्छ ।

४.४.५ आम्दानी

आम्दानी भन्नाले विशेषत कुनै पनि व्यक्ति वा परिवारले गरेको पेशाको आधारमा संकलित नगद वा जिन्सीलाई बुझ्न सकिन्छ । जुन पेशासँग प्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित हुन्छ । त्यसै गरी आम्दानीको पनि वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्ध देखिन्छ । किनकी कुनै पनि परिवारको आम्दानीले उनीहरूको जिविका चलाउन नसकीने अवस्थामा वैदेशिक रोजगार एउटा राम्रो माध्यम बन्न पुग्छ । यसरी पारिवारिक आम्दानीलाई तालिका ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६

वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न परिवारको आम्दानीको विवरण

आम्दानी (वर्षमा)	संख्या	प्रतिशत
२० हजार भन्दा कम	२९	५५.७६
२० हजार देखि ४०,९९९ सम्म	१७	३२.६९
४१ हजार भन्दा माथि	६	११.५३
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ६ ले के देखाउछ भने अध्ययन गरिएका सबै घरहरुको आम्दानी ज्यादै कम भएको पाइयो। जसले गर्दा आफ्नो जीवनलाई अलिका राम्रोसंग संचालन गर्नका लागि उनका सदस्यहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको कुरा बताए। जसले केही हदसम्म आफ्नो आर्थिक स्थितिमा केही सुधार आएको र समाजमा पनि आफ्नो हैसियत केही राम्रो भएको कुरा बताए । अर्थात हिजो सामान्य चाँड पर्व मान्नलाई पनि साहुँको घर हात थाप्नु पर्ने परिवार अहिले आएर वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पैसाले आफ्ना कार्यहरु सजिलोसंग संचालन गरिरहेको र हिजो खानाकै लागि समस्या सृजना हुने परिवारमा अहिले आएर लाउन खानको समस्या नरहेको कुरा धेरै सहभागीहरुले बताए ।^घ यसरी केहि हदसम्म भए पनि वैदेशिक रोजगारीले सामाजिक सम्बन्ध परिवर्तन गर्न वा तोडन सफल भएको देखिन्छ ।

४.४.६ जमिन

जमिनलाई विभिन्न तरीकाले बुझ्न सकिन्छ, अर्थात यसको विभिन्न परिवेशमा विभिन्न अर्थ हुन सक्छ, तर सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा जमिन भनेको व्यक्ति वा परिवारको अचल सम्पती हो, जहाँ व्यक्ति रहन्छ, आफ्नो पेशा सञ्चालन गर्ने गर्दछ वा आफ्नो जीवीका सञ्चालनको माध्यम बनाउछ । तर अहिले आएर जमिनलाई नगद वा खण्डिकरण गरी घरघडेरीमा विक्री गरिरहेको अवस्था छ । जसलाई हिजोका दिनहरुमा खेतीपाती गर्ने वा अन्न उब्जाउनका लागि प्रयोग गर्ने गरिन्थो । यसैगरी व्यक्ति वा परिवारसँग भएको जमिन पनि वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित रहन्छ । किनकी आफ्नो जमिन कम र भएको जमिनमा पनि खेतीपाति राम्रो नहुने अवस्था भएमा आफू र आफ्नो परिवारको जिवीका चलाउन व्यक्ति वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु पर्ने अवस्था रहन्छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययन क्षेत्रका पारिवारको जमिनको अवस्थालाई तालिका ७ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

^घ यस तालिकामा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको सदस्यको आम्दानीलाई देखाइएको छैन ।

तालिका ७

वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न परिवारको जमिनको विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
१ देखि ९ कट्टा	२४	४६.१५
१० देखि १९ कट्टा	१६	३०.७६
२० कट्टाभन्दा माथि	१२	२३.०७
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ७ अनुसार अध्ययन क्षेत्रका घर परिवारको जमिन त्यति धेरै नभएको पाइयो । यसका साथै सहभागीले यस क्षेत्रको जमिनमा पनि एक बालि मात्र लाग्ने र अन्य बालिहरूका लागि आकाशे खेतीमा भर पर्नु परेको अवस्था तथा परम्परागत खेती प्रणालीका आधारमा खेती गरिने भएकाले उत्पादन पनि त्यति नहुने बताए । जसले गर्दा अहिलेका युवाहरूमा खेती पाती प्रतिको धारणामा परिवर्तन आई वैकल्पिक पेशाका रूपमा वैदेशिक रोजगार लगाएत अन्य पेशा अंगालेको कुरा बताए । यसरी कृषि पेशाले पारिवारीक जीवन चलाउन पनि धौ धौ परिरहेको अवस्था तथा जमिन पनि घरघडेरीका कारणले खण्डिकरण भएकोले गर्दा वैदेशिक रोजगारमा परिवारका सदस्य संलग्न हुनु परेको कुरा उत्तरदाताले बताए ।

यसैगरी तालिका ८ मा वैदेशिक रोजगार मा संलग्नहरूको परिवारहरूले जमिनको उपयोग कसरी गरिरहेका छन् भनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ८

जमिनको उपयोगिताको विवरण

किसिम	संख्या	प्रतिशत
जमिन अधिया लगाउने	२२	४२.३०
जमिन ठेक्कामा लिने	१८	३४.६१
आफ्नै जमिन	१२	२३.०७
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ८ अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारमा धेरै परिवारले अर्काको जमिन अधिया लगाउने पाइयो । यसै क्रममा अधिया लगाउने पनि दलित र जनजातिहरु नै बढी मात्रामा रहेको देखियो भने जमिन अधियामा दिने परिवारको संरचनालाई हेर्दा एकात्मक परिवार पाइयो । यसका साथै केहीले ठेक्कामा लिने त केहीले आफ्नो लगाएपनि भनेजस्तो उब्जाउ नहुने र खेती गर्दा आउने खर्च तथा मल खरिद पनि महँगो र भनेको समयमा नपाइने भएको अवस्थाले वर्ष दिन भरी पनि जिवीकोपार्जन गर्न गाह्रो भएको अवस्था बृभियो। जसले गर्दा धेरै परिवारका सदस्य आफ्नो जीवन स्तरलाई केही हद सम्म माथि उठाउने आशले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको पाइयो ।

४.४.७ पशुपंक्षी

सामान्य अर्थमा पशुपंक्षीको सम्बन्ध कृषिसँग रहने गर्छ । विशेषतः ग्रामीण परिवेश जहाँ खेतीपाती गरिन्छ त्यस्तो क्षेत्रमा पशुपंक्षी बढी मात्रामा पाल्ने गरेको देखिन्छ । यसका अलावा पशुपंक्षीलाई हामी नगदका रुपमा पनि लिन सक्छौं भने पशु पंक्षी पाल्ने कार्यमा सामाजिक, सांस्कृतिक मुल्य मान्यताले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा तालिका ९ मा वैदेशिक रोजगार संलग्नहरुले के कस्ता पशुपंक्षी के कति मात्रामा पालेका रहेछन् भनेर बुझ्नका लागि पशुपंक्षीको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ९

पशुपंक्षीको विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
गाई/गोरु	७	१३.४६
भैसी	५	९.६१
भेडा/वाखा	११	२१.१५
सुगुर	१०	१९.२३
हाँस/कुखुरा	१९	३६.५३
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका ९ अनुसार गाई, गोरु र भैसी पाल्ने घर हाँस, कुखुरा, भेडा, वाखा र सुगुर पाल्ने घरभन्दा ज्यादै कम पाइयो । यसो हुनुमा विशेषतः परिवारका सदस्यहरु वैदेशिक

रोजगारमा संलग्नभई सकेपछि घरमा काम गर्ने सक्रिय जनशक्तिमा कमी आएको , जनसंख्या बृद्धिले गर्दा आवासको निर्माण भई चरीचरणका लागि समस्या सृजना भएको र व्यक्ति तथा परिवारमा सुखमय र सजिलो जीवनयापन गर्ने खाले संस्कृतिको विकाश भएको पाइयो । यसका साथै गाई, गोरु र भैंसीको तुलनामा अन्य पशुपंक्षी (हाँस, कुखुरा, भेडा, बाखा, सुगुर) पाल्न सजिलो हुने र यसबाट तत्काल नै नगद प्राप्त गर्न सकिने भएकोले गाई, गोरु र भैंसी पाल्ने घरधुरीमा कमी देखिएको हो । यसका अलावा सुगुर पाल्ने घर भनेको दलित, थारु र मगरको पाइयो । यसरी सामाजिक सांस्कृतिक मान्यता र विश्वासले पनि पशुपालनलाई प्रभाव पार्ने गर्दछ (मोल्नार, १९८१) ।

४.४.८ घर

सामान्य अर्थमा घर व्यक्ति तथा परिवारको बासस्थानसंग सम्बन्धित छ । घरको बनावटको आधारमा व्यक्ति वा परिवारको आर्थिक अवस्था बुझ्न सकिन्छ । यसै सन्दर्भमा तालिका १० मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरुको घरको बनावटलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १०

घर बनावटको विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
कच्ची	३२	६१.५३
पक्की	२०	३८.४६
जम्मा	५२	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १० ले के देखाउछ भने अध्ययन क्षेत्रमा पक्की घरका तुलनामा कच्ची घरको संख्या बढी पाइयो । यसका साथै पक्की घरहरु पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका मध्ये राम्रो देशमा गएका वा राम्रो कमाइ हुने सदस्यहरुको पाइयो । अर्थात धेरै पहिले देखि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका व्यक्ति वा परिवारको घर पक्की पाइयो । घरको बनावट पनि वैदेशिक

रोजगारमा संलग्न सदस्यको वैदेशिक रोजगारमा संलग्न देश, समय, कमाई आदिले निर्धारण गरेको पाइयो ।

यसका साथै घर निर्माण गर्नका लागि चाहिने कच्चा पदार्थहरू (सिमेन्ट, डण्डी, टायल आदि) को र ती घरमा रहेका विभिन्न सामानहरू (मोटरसाइकल, टेलिभिजन, कम्प्युटर, फ्रिज आदि) को खरिद गर्दा व्यक्ति वा परिवारको पूँजी पुनः अन्य मुलुकमा गएको पाइयो । अर्थात् वैदेशिक रोजगारबाट कमाएर ल्याएको पूँजी घर निर्माण लगाएत सामान खरिदका कारण आफ्नै देशका नभएर अन्य देशमा पुग्न गएको पाइयो । सस्तो मुल्यमा नेपालबाट श्रमिक तथा कच्चा प्रदार्थहरू आयात गरी सस्तो श्रमिकको सहायताले प्रयोगको सामान निर्माण गरी पुनः नेपालमा नै निर्यात गर्ने र नेपाली पूँजी वा अर्थतन्त्र आफ्नो देशमा भित्र्याउने गरेको देखियो । यसका अलावा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूले आफू फर्किदा आफू र आफ्नो परिवारका लागि विदेशि सामानहरू (मोवाइल, घडी, ल्यापटप, टेलिभिजन) ल्याउने प्रक्रियाले पनि विदेशमा कमाएको पैसा विदेशमा नै रहेन गरेको देखिन्छ । जुन कुरा कार्लमाक्स वा नव मार्क्सवादीहरूको धारणा अर्थात् विश्व व्यवस्था सिद्धान्तसँग मेल खान गएको देखिन्छ ।

अध्याय-पाँच

वैदेशिक रोजगार र आर्थिक तथा सामाजिक सम्बन्ध

यस अध्यायमा वैदेशिक रोजगार र आर्थिक तथा सामाजिक सम्बन्धका बारेमा चर्चा गर्नका लागि विभिन्न शिर्षकमा तालिका वाट र वैदेशिक रोजगार मा संलग्न व्यक्तिका व्यक्तिगत भोगाईका कुराहरु अन्तरवार्ता, वैयक्तिक अध्ययन तथा समुह छलफल विधिवाट प्रष्ट्याउने कोशिश गरिएको छ ।

५.१ वैदेशिक रोजगारको इतिहास

नेपालमा वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रचलन धेरै अगाडि वाट भए पनि सन् १९५० पछि नेपालीहरु कामका सिलसिलमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुन थालेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा अध्ययन क्षेत्रका व्यक्तिहरु धेरै अगाडि देखि कामको सिलसिलमा भारतका विभिन्न ठाँउमा गएको भएता पनि यस अध्ययनमा भारत बाहेकका अन्य मुलुकहरुमा रोजगारीकालागि गएका व्यक्तिहरुलाई मात्र संलग्न गराएकाले वैदेशिक रोजगारमा जाने चलन निकै पछिवाट भएको पाइन्छ । सर्वप्रथम यस क्षेत्रवाट वि.सं. २०५० सालमा क्षेत्री परिवारका एक जना व्यक्ति वैदेशिक रोजगारका लागि दक्षिण कोरिया गएका थिए । जति बेला अध्ययन क्षेत्रममा भर्खरै वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम चलेको थियो । यस समयमा वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिलाई औलामा मात्र गन्न सकिने उत्तरदाताहरुले बताए । यस समयमा वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिको आर्थिक अवस्थामा धेरै सुधार आएकोले समाजमा उनको राम्रो छाप रहेको कुरा बताए । उक्त समयमा कमाएको पैसाले उनको पारिवारीक जीवनमा धेरै परिवर्तन ल्याउन सफल भएको कुरा उत्तरदाताले बताए । उनका अनुसार वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडी उनी र उनका परिवारले अर्काको खेतवारी कमाएर खाने गरेको र पछि रोजगारीका लागि उनी भारतमा गएकोमा त्यहीवाट उनको मालीकले उनलाई होटलमा काम गर्नका लागि कोरिया लगेको बताए । त्यहाँवाट कमाएको पैसाले अहिलेको अवस्थामा उनी र उनको परिवारले आफ्नो जमिन अरु कमाउन दिनसक्ने भएका छन् । उनका छोरा छोरीले पनि बोर्डिङ स्कूलमा अध्ययन गरी रहेका छन् । यसैगरी २ तले पक्की घरमा बसेर अहिले आफू अध्ययन क्षेत्रको ठूलो

व्यापारीका रूपमा रहेको कुरा बताए । यसले गर्दा अध्ययन क्षेत्रका अन्य व्यक्तिहरु पनि वैदेशिक रोजगार प्रति आकर्षित हुन थाले। यस पछिका समयमा वैदेशिक रोजगारीका लागि गन्तव्य स्थल भनेको मलेसिया, साउदी, दुबई जस्ता खाडी मुलुकहरु हुन थाले । जुन देशमा जानका लागि १ देखि १ लाख ५० हजार सम्म लागत लगाएर शुरुका दिनहरुमा युवाहरु दलाल मार्फत विदेश पुग्न थाले । यसरी वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्या क्रमशः वृद्धि भइरहेकामा देशको राजनैतिक अस्थिरताका कारणले सृजना गरेको सामाजिक असहजताले गर्दा वि.सं. २०५६ देखि २०६३ को बीचमा यस वडा वाट विशेषत खाडी मुलुकहरुमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने व्यक्तिहरुको संख्यामा ज्यादै वृद्धि भएको देखिन्छ ।

यसका साथै हाल (२०६७) आएर यस वडामा निर्मित सिमेन्ट उद्योगले स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवस्था सिर्जना गरेकोले स्थानीय युवाहरु त्यही उद्योगमा संलग्न भएकाले वैदेशिक रोजगारीका लागि खाडी मुलुकमा जानेको संख्यामा पनि कमी भएको पाइयो तर अन्य राष्ट्रहरु जस्तो कोरिया, अमेरिका, जापान आदि देशमा जाने क्रम भने रहरहेको छ। यसका साथै वैदेशिक रोजगारमा संलग्न ५२ घर परिवार मध्ये २० घर परिवारका सदस्यहरु अहिले वैदेशिक रोजगारवाट फर्किएको अवस्था छ । त्यस मध्ये ८ जना त्यही सिमेन्ट उद्योगमा रोजगारीमा संलग्न छन् । यसले के स्पष्ट पार्दछ भने स्थानीय स्तरमा रोजगारी वा जिविका पार्जनको श्रोत र साधन हुने हो भने मानिसहरु वैदेशिक रोजगारमा नजाने रहेछन् । त्यसैले आर्थिक पक्ष नै वैदेशिक रोजगारको कारक तत्व रहेको देखिन्छ ।

५.२ वैदेशिक रोजगारीको प्रकृया

हरेक समाजमा मानविय अर्थतन्त्र, संस्कार र यसबाट निर्मित संस्कृतिको एउटा अन्तर सम्बन्धबाट समाज निर्देशित भएको हुन्छ । समाजको पूर्णत सुदृढिकरणको लागि त्यहाँको संस्कृति अप्रत्यक्ष चल हो भने सरकारी नीति नियम र मानविय क्रियाकलाप प्रत्यक्ष चलहरु हुन् । यसै सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारिको प्रकृयाका बारेमा कुरा गर्दा कुनै पनि व्यक्ति एकै चोटी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुन सक्दैन । यसका लागि पनि विभिन्न किसिमको संजाल रहेको हुन्छ । त्यसमा पनि आफ्नो समाजका वा वरीपरीका व्यक्तिहरु कसरी वा कुन प्रक्रियाबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने गर्दछन् । त्यस कुराले पनि वैदेशिक रोजगारीको प्रकृयामा प्रभाव पारेको देख्न सकिन्छ (के.सी. २०६६) ।

वास्तवमा भन्नुपर्दा स्पष्ट वैदेशिक रोजगारीका लागि पासपोर्ट प्रथमत नभई नहुने कुरा हो । प्रत्येक नेपाली नागरिकले वैदेशिक रोजगारमा प्रथमत उसले शुरु गर्ने काम भनेको पासपोर्ट बनाउने वा निष्कासन गर्नु हो । यस पछि सम्बन्धित व्यक्ति वा पासपोर्ट कुनै वैदेशिक रोजगार एजेन्सीको निकटस्थ व्यक्ति वा एजेन्सीमा पुग्दछ । यसरी एजेन्सीमा त्यस सम्बन्धी वा भिसा प्रक्रियामा अगाडि बढाइन्छ । यदि यस अवस्थामा सम्बन्धित व्यक्तिले राम्रो निर्देशन नपाइने हो भने उसको सफलताको कम्ति आशा गर्न सकिन्छ । व्यक्ति वैदेशिक रोजगारी दिलाउने एजेन्सीमा आएर फर्म भर्न पर्दछ, जुन कामका लागि फर्म भरिएको हो त्यही कामको निश्चितताको लागि अन्तरवार्ता हुने हुनाले दुवै पक्ष (रोजगारदाता, श्रमिक) बीच सबै कुराहरु आदानप्रदान भइ व्यक्ति छनौट हुन्छ । छनौट भइसकेपछि सबै शर्तहरुका बारेमा श्रमिकलाई रोजगारदाताले स्पष्ट पार्नु पर्ने हुन्छ र उसको काम अनुसार भिसा प्रक्रिया अगाडि बढाइन्छ ।

यसरी वैदेशिक रोजगारी एजेन्सीले जुन देशमा आफ्ना श्रमिक पठाउने हो त्यहाँको कम्पनीबाट आएको मागको आधारमा माथि उल्लेखित प्रक्रिया अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न गराउनु पर्ने हुन्छ । वास्तवमा श्रमिकहरु नेपालबाट गन्तव्य देश जानु अगाडि दुवै पक्ष (रोजगारदाता, श्रमिक) को सहमतिपत्र (Agreement Paper) मा सहमत भएर हस्ताक्षर वा मन्जुरीनामा गरीन्छ । यति बेला नै सम्बन्धित कामदारलाई सबै पक्षको अर्थात स्थान, काम, तलब सुविधा, सुरक्षा आदि बारेमा संस्थाले स्पष्ट पार्नु पर्ने हुन्छ । कानूनत यसरी विदेश पठाउने संस्थाले पूर्व स्वीकृति र अन्तिम स्वीकृति नेपाल सरकारबाट लिएर भिषा निष्कासन र प्रस्थान गराउने गर्दछ (दाहाल, २०६६) ।

माथि उल्लेखित वैदेशिक रोजगारीको प्रकृया के कति रुपमा पूरा गरी वा यसको बारेमा ज्ञान भएर वा नभएर के कस्तो प्रकृयाबाट अध्ययन क्षेत्रका सहभागिहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भए भन्ने कुरालाई उनीहरुसँग गरिएको छलफलको आधारमा उल्लेख गरिएको छ ।

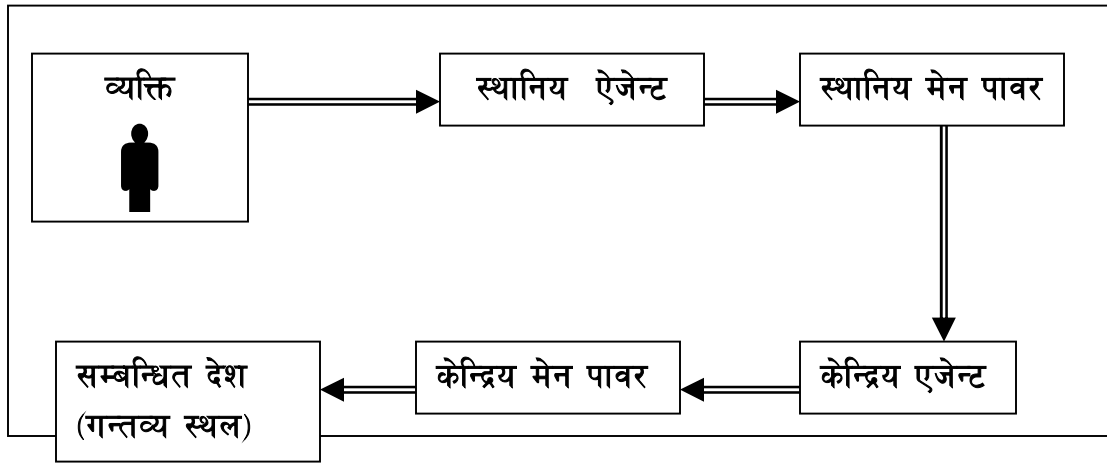
यस अर्न्तगत धेरैजसो सहभागिहरु स्थानिय चिनजानको व्यक्ति जो स्थानिय स्तरको मेन पावर कम्पनीमा आवद्ध भएको हुन्छ । उसैसँग सम्बन्धित भएर सर्वप्रथम मेनपावरको शाखा कार्यालयमा सर्म्पर्क गर्ने गरेको पाइयो । त्यसपछि मेन पावरको मुख्य कार्यालयमा सर्म्पर्क गरी आफ्नो पासपोर्ट सोहि स्थानीय एजेन्टलाई दिएर आफू केवल मेडिकल जाँचका लागि मात्र काठमाडौं जाने गरेको पाइयो । यसरी आफ्नो पासपोर्ट एजेन्टलाई जिम्मा लगाएर भिसा आउने

आशामा कम्तीमा २ देखि ६ महिना कुरेर बसी एकै चोटी अन्तिम पल्ट वैदेशिक रोजगारमा जानका लागि पैसाको जोखो गरेर काठमाडौं जाने गरेको पाइयो । तर केहि सहभागीहरु प्रत्यक्ष रुपमा राष्ट्रिय पत्रिकाहरुमा दिइएको विवरण अनुसार सम्बन्धित मेनपावरको केन्द्रिय कार्यालयमा सम्पर्क राखेर वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको पाइयो ।

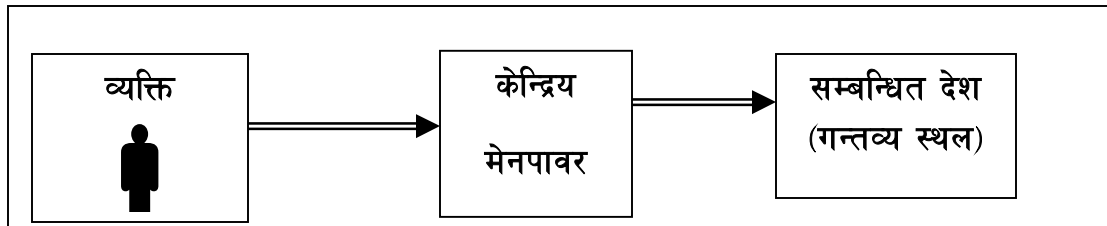
यसरी माथि उल्लेखित दुइवटा प्रकृतिका सहभागीहरुमध्ये पहिलो प्रकृती जो धेरै लामो संजालबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएका हुन् । उनीहरुको लागत पनि बढी लागेको कुरा बताए । त्यस्तै गरी उनीहरुले भनेजती तलब सुविधा पनि नपाएको गुनासो गरे । त्यसैगरी दोस्रो प्रकृतिका सहभागीहरुले आफूहरुले राम्ररी बुझेर मात्र वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएकाले लागत खर्च पनि त्यति धेरै नलागेको र आफूले भनेको वा दुवैपक्ष (रोजगारदाता, श्रमिक) बीच भएको सहमति अनुसारको सेवा सुविधा पाएको कुरा बताए ।

माथिका २ वटा प्रकृतिका सहभागीहरु वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न भएको प्रकृत्यालाई तल चित्रमा देखाउने प्रयास गरीएको छ ।

पहिलो प्रकृतिका सहभागी

दोस्रो प्रकृतिका सहभागी

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

५.३ वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरुको सामाजिक अवस्था

समाजमा व्यक्ति तथा परिवारको आ-आफ्नो भूमिका रहने गर्दछ । जसलाई व्यक्तिको उमेर, लिङ्ग , जात, शिक्षा आदि जस्ता पक्षहरुले निर्धारण गरेका हुन्छन् । यसै सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरुको सामाजिक अवस्थाहरुको बारेमा जानकारी दिन विभिन्न उपशिर्षकहरुमा तालिका बनाई विश्लेषण गरिएको छ ।

५.३.१ उमेर

उमेरलाई विभिन्न समुहमा विभाजन गरेर अध्ययन गर्न सकिन्छ । व्यक्तिले उसका जीवनकालमा विभिन्न उमेर समूहहरु पार गर्दै अगाडी बढि रहेको हुन्छ । यसै सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको उमेरले विशेषत युवा उमेर वा सक्रिय जनशक्ति वा उत्पादनशिल जनशक्तिको उमेरलाई बुझाउँछ । यसै सन्दर्भमा तालिका ११ मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको उमेरगत विवरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ११

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको उमेरगत विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
२५ वर्ष र सो भन्दा तल	२४	४६.१५
२६ देखि ३५ वर्ष सम्म	१८	३४.६१
३६ वर्ष वा सो भन्दा माथि	१०	१९.२३
जम्मा	५२	१००.००

तालिका ११ मा हेर्दा २५ वर्ष र सो भन्दा तल उमेर समुह देखि ३५ उमेर समुहका व्यक्तिहरु नै बढी वैदेशिक रोजगार मा संलग्न भएको देखियो जुन देश वा समाजका सक्रिय, उत्पादनशिल जनशक्तिका रूपले चिनिन्छन् । यसरी आर्थिक रूपले सक्रिय युवा जनशक्तिले वेरोजगारका कारणले विदेशमा आफ्नो उमेर, सीप लगानी गरिरहेका पाइयो । यसका साथै ३६ वर्ष वा सो भन्दा माथि भनी वर्गिकरण गरिएका व्यक्तिहरु पनि सबै ४५ वर्ष भन्दा कम

उमेरका रहेको पाइयो । यसरी यो उत्पादन शिल व्यक्तिहरुको वैदेशिक रोजगारमा संलग्नता भएपछि यस वडाको कृषि पेशा बढी प्रभावित भएको देखियो । जहाँ केहि (लगभग ३ विगाहा) खेतबारीहरुस बाँभो रहेको पाइयो । यसकिसिमको खेतबारीहरु बाँभो हुने मूलत अलिक बढि (२० कठ्ठा भन्दा माथि) जमिन हुने परिवारहरु र एकात्मक पारिवारीक संरचना भएका परिवारहरु देखिए । जसले गर्दा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारहरुले आफ्नो जीवीका चलाउन बजारसँग परनिर्भर भएको अर्थात बजारबाट खानका लागि रासनहरु किनेर ल्याउने कुरा बताए । यसैगरी अध्ययन क्षेत्रका घरहरुमा केटाकेटी, महिला र बृद्धहरुको संख्या बढी मात्रामा रहेको देखियो । यसका साथै अध्ययन क्षेत्रमा जन्ती, मलामी तथा अन्य सामाजिक क्रियाकलाहरुमा युवाहरुको सहभागिता ज्यादै न्यून रहको कुरा एक जना बृद्ध उत्तरदाताले बताए । यसैगरी महिलाको भूमिकामा बृद्धि भएको कुरा देखियो अर्थात उनीहरु घर भित्र र घर बाहिरको काममा संलग्न हुनु पर्ने हुँदा कार्यभार बढ्न गएको कुरा सहभागी महिलाहरुले बताएका थिए ।

५.३.२ शिक्षा

शिक्षा मानव समाज निर्माणको आधारभूत तत्व हो । देश तथा समाज निर्माणको सन्दर्भमा शैक्षिक जनशक्तिको महत्व पूर्ण भूमिका रहन्छ । यति हुँदा हुँदै पनि देशमा आफ्नो योग्यता अनुसारको रोजगारी नपाउँदा शैक्षिक जनशक्ति वैदेशिक रोजगार तर्फ आर्कषित हुँदा यसले देश तथा समाजको विकास र निर्माणमा प्रभाव पर्न जाने देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा तालिका १२ मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको शैक्षिक विवरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १२

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको शिक्षा सम्बन्धी विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
एस.एल.सी.भन्दा मुनी	१२	२३.०७
एस.एल.सी.वा सो सरह	२५	४८.०७
आइ.ए. वा सो भन्दा माथि	१५	२८.८४
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १२ लाई अध्ययन गर्दा तुलनात्मक रूपमा एस.एल.सी.वा सो भन्दा माथि शैक्षिक योग्यता भएका जनशक्ति नै बढी मात्रामा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने गरेको देखिन्छ । यद्यपि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुँदा आफ्नो शैक्षिक स्तर अनुसारको रोजगारी प्राप्त नभएपनि वेरोजगार रहनु भन्दा रोजगारीका लागि वैदेशिक रोजगार तर्फ शैक्षिक जनशक्ति आकर्षित भएको देखियो । जसले गर्दा अध्ययन क्षेत्रमा पढेका व्यक्तिहरु पनि धेरै कम र भए पनि सहरतिर रोजगारमा नै रहेकोले स्थानिय स्तरमा संचालित निजि स्कूलहरुमा पनि बाहिरी क्षेत्रबाट शिक्षकहरु आइ अध्यापन गराइरहेको देखियो । यसका साथै अध्ययन क्षेत्रमा विकास सम्बन्धि कार्यक्रमहरु संचालन गर्नका लागि आवाज उठाउने शिक्षित व्यक्तिको अभावले कार्यक्रम संचालन गर्न वा ल्याउन नै गाह्रो परिरहेको कुरा सम्बन्धित क्षेत्रका एक जना बृद्धले बताए ।

५.३.३ लिङ्ग

सामान्य अर्थमा महिला र पुरुष विच रहेको सामाजिक साँस्कृतिक विभिन्नतालाई हामी लिङ्ग भन्दछौ । जहाँ उनीहरुलाई समाजले विभिन्न भूमिकाहरु निर्धारण गरिदिएको हुन्छ । हाम्रो समाजमा पुरुष प्रधानता रहेकाले नारी पुरुषको समानताका लागि विभिन्न किसिमका क्रियाकलाप सञ्चालन भएपनि व्यवहारिक रूपमा यसको प्रभाव न्यून नै देखिन्छ । जसले गर्दा हाम्रो समाजमा वैदेशिक रोजगारको सन्दर्भमा महिलाको सहभागितालाई राम्रो दृष्टिकोणले नहेरीने हुँदा पुरुषको संलग्नता बढी रहेको देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा तालिका १३ मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्नको लिङ्गगत विवरणलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १३

वैदेशिक रोजगारमा संलग्नको लिङ्गगत विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
पुरुष	५१	९८.०७
महिला	१	१.९२
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १३ अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न कुल जनसंख्या मध्ये ९८.०७ प्रतिशत पुरुषको संलग्नता रहेको पाइयो भने बाँकी १.९२ प्रतिशत महिला पाइयो । यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने वैदेशिक रोजगारमा अध्ययन क्षेत्रमा बढी मात्रामा पुरुषहरू नै संलग्न रहेको देखिन्छ । यसो हुनुमा विशेष त्यस समाजको मूल्य मान्यता र परम्पराले महिलालाई र पुरुषलाई फरक दृष्टिकोणले हेर्ने गरिएकाले यस्तो संलग्नता रहेको कुरा त्यहाँका महिलाले बताए । त्यसैगरी १ जना महिलाको संलग्नताले सामाजिक मूल्य मान्यताहरूमा क्रमिक रूपले परिवर्तनको शुरुवात भएको उत्तरदाता महिलाले बताउँदै अगामी दिनहरूमा यसले अन्य महिलालाई पनि वैदेशिक रोजगारमा सहभागी हुने बाटो खुलेको कुरा बताइन । जसलाई उनले महिलालाई घरको चाल किल्लामा मात्र राख्ने सामाजिक मूल्य मान्यतालाई क्रमिक रूपमा परिवर्तन गर्नु कुरा बताइन । यसै सन्दर्भमा सहभागी महिलाको वैयक्तिक अध्ययनलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा बस्दै आएका जि.सी थर भएकी वर्ष २९ की महिला वि.सं. २०६१ मा वैदेशिक रोजगारका लागि साउदी तर्फ प्रस्थान गरेको कुरा बताउँछिन् । पहिलो प्रेम विवाह असफल भई दोस्रो प्रेम विवाह गरेकी उनी सौताको रूपमा भित्रिएकाले आफू र आफ्नो दोस्रो श्रीमानलाई श्रीमानका घर परिवारले निकालिदिए पछि उनी आफ्नो एक सन्तातलाई माइतीको जिम्मा लगाएर जीवनमा केही गर्ने उद्देश्यले स्थानीय एजेन्ट मार्फत रु ४०,००० तिरी भारतको दिल्लीबाट साउदी पुगेको कुरा बताइन् ।

साउदीको रियाद शहरमा घरेलु कामदार (खाना पकाउने, भाडाँ माभन्ने, घर सफा गर्ने, कपडा धुने, बालबच्चाको हेरचाह गर्ने) को रूपमा काम गर्न थालेको कुरा बताइन् । शुरुका ३-४ महिनामा भाषाका कारणले गर्दा काममा समस्या आएको कुरा बताइन् । यसका साथै विदेश जानु अगाडि विदेशमा महिलाहरूलाई विभिन्न किसिमका शोषण (शारीरिक, मानसिक, श्रम) हुने कुरा सुनेपनी आफूलाई त्यस किसिमको कुनै पनि शोषण नभएको कुरा बताइन् । शुरुका तीन वर्षमा उनले मासिक ६०० रियाल (ने.रु. १२,०००) का दरले पारिश्रमिक पाएको र ३ वर्ष पछि नेपाल फर्किएर उक्त पैसाले ९ कठ्ठा जमिन किनेर पुन सोही ठाउँमा फर्किएको कुरा बताइन् । त्यस पछिका दिनहरूमा उनको पारिश्रमिकमा वृद्धि भएर ८०० रियाल (ने.रु. १६,०००) पुगेको

कुरा बताइन् । यसका साथै त्यस पछीको ३ वर्षको आम्दानीले नेपाल फर्किएर घर बनाई सानो व्यवसाय (किरानापसल) आफ्नै घरमा संचालन गरी आत्मनिर्भर भएको कुरा बताइन् ।

यसरी हिजोको दिनमा आफ्नो दोस्रो घरपरिवार र समाजबाट अपहेलीत भएर वैदेशिक रोजगारमा संलग्न उनीलाई अहिले समाजले हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आएको अर्थात् सामाजिक सम्बन्धहरू लगाएत सामाजिक कार्यमा उनको सहभागिता बढेको कुरा बताइन् । हिजोका दिनमा प्रत्यक्ष रूपमा उनीलाई समाजमा भेदभाव र कुदृष्टीले हेर्ने धेरै व्यक्ति अहिले आएर आफूसँग नजिक भएको वा आफ्नो वारेमा सकारात्मक कुरा गरेको र आफूलाई सहयोग गरेको कुरा बताइन् ।

यसरी शुरुका ३ वर्षमा विदेश बसेर आउँदा समाजका दिदी बहीनीले पनि नराम्रा कुरा गरेको अवस्थामा अहिले आएर म (आफू) स्वयं आफ्नो खुट्टामा उभिन सफल भएको देखि वैदेशिक रोजगार प्रति उनीहरू (अन्य महिला) पनि सकारात्मक भएको कुरा व्यक्त गर्दै आफू विभिन्न किसिमका महिला समूहहरूमा पनि सहभागि बनाएको कुरा बताइन् ।

यसरी सहभागि महिलाको वैयक्तिक अध्ययनबाट तथा सम्बन्धित क्षेत्रमा गरीएको अवलोकनले पनि वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि र अहिले वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आइसकेछि, हेर्ने दृष्टिकोणमा फरक देखिन्छ । जसबाट विस्तारै समाजमा पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा क्रमिक रूपमा सकारात्मक सुधार देखियो ।

५.४ आर्थिक विवरण

रोजगार र अर्थतन्त्रको सोभो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । सहभागिहरूमाथि वैदेशिक रोजगारको प्रभाववारे थाहा पाउन उनीहरूको अर्थतन्त्र र अर्थतन्त्रमा वैदेशिक रोजगारको कारण आएका परिवर्तनहरूलाई खोज र विश्लेषण गर्नु आवश्यका हुन्छ। यसै सन्दर्भमा सहभागीहरूको आर्थिक विवरणलाई यस अन्तर्गत प्रस्तुत एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

५.४.१ पूर्व पेशा

पेशा भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो जीवनयापन गर्नका लागि अपनाइएको एक कार्य हो । जुन व्यक्ति स्वयं र उसको पारिवारीक जिविकासँग सम्बन्धित हुन्छ । पेशाको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अर्थसँग हुने भएकोले यो वैदेशिक रोजगारसँग जोडिएको छ । यसै सन्दर्भमा तालिका

१४ मा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिको संलग्न हुनभन्दा अगाडिको पेशालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १४

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु अगाडिको पेशा

विवरण	संख्या	प्रतिशत
कृषि	१३	२५.००
नोकरी	९	१७.३०
अध्ययन	८	१५.३८
मजदुरी	४	७.६९
वेरोजगार	१८	३४.६१
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १४ अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न ५२ जना मध्ये धेरै व्यक्तिहरू वेरोजगारका कारणले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेको देखियो यसका साथै शैक्षिक वेरोजगार र कृषिमा लागेकाहरूले पनि अर्धवेरोजगारको अवस्थामा रहनु पर्ने भएकाले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न रहेका कुरा बताए । यसका साथै नोकरी र मजदुरीमा संलग्नहरूले पनि आफ्नो परिश्रमिकले आफ्नो परिवारका आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्न नसकिने अवस्था श्रृजना भएपछि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको कुरा बताए ।

यसरी समग्रमा वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न हुने सबै व्यक्तिहरू आफु र आफ्नो परिवारको जिवनस्तरलाई केहि हद सम्म माथि उठाउन आशाले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको कुरा बुझियो ।

५.४.२ हालको पेशा

यस अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आइ सकेपछिका दिनहरूमा उनीहरूले के कस्ता पेशा अंगालेका छन् भनी तालिका १५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १५

वैदेशिक रोजगारबाट फर्केपछिको पेशा

विवरण	संख्या	प्रतिशत
कृषि	३	१५
नोकरी	८	४०
व्यापार	४	२०
बेरोजगार	५	२५
जम्मा	२०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १५ मा हेर्दा वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आइसकेपछि धेरै सहभागीहरू हाल रोजगार रहेको देखियो । यसरी सहभागीहरूसँगको कुराकानीबाट के बुझिन्छ भने फर्केर आएका जम्मा २० जना मध्ये अधिकांश स्थानीय स्तरमा सिर्जना भएको रोजगारी (सिमेन्ट कारखान) ले गर्दा त्यहा नै संलग्न रहेको कुरा बताए भने केही व्यक्तिहरूले आफुले कमाएको पैसाले व्यापार सञ्चालन गरेको कुरा बताए । यसरी आफूहरू वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु भन्दा पहिले यस किसिमको रोजगारी स्थानिय स्तरमा नै पाएको भए आफूहरू वैदेशिक रोजगारिका लागि अन्य मुलुकमा नजाने कुरा सहभागिहरूले बताए । यसरी अहिले आफूहरू वैदेशिक रोजगारबाट फर्केर आइसकेपछि आफ्नो घर परिवारको हेरचाह गर्दै स्थानिय स्तरमा रोजगार पाएकोमा उनीहरू खुसी देखिन्थे । किनकी अन्य मुलुकमा उनीहरूले मासिक लगभग रु १२ हजार देखि १५ हजार कमाउने गरेको र हाल स्थानीय स्तरको रोजगारीबाट मासिक ८ हजारदेखि १० हजार सम्म कमाउने गरेको कुरा बताए । यसरी व्यापारमा संलग्न व्यक्तिहरूसँगको कुराकानीमा उनीहरूले वैदेशिक रोजगारमा सधैं संलग्न भएर नपुग्ने र आफ्नै देशमा वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको रकम लगानीबाट व्यापार गरी स्वावलम्बी तरिकाले आफ्नो बुढेसकालसम्म आफ्नै परीवारसँगै बस्ने आशाले यस किसिमको पेशा अंगालेको कुरा बताए ।

यसै गरी बेरोजगार बसी रहेको भन्ने सहभागिहरूसँग कुराकानी गर्दा केहिले (२ जना) राम्रो ठाउँमा (कोरीया, जापान) जाने आशाले आफूहरू अहिले बेरोजगार जस्तै बसेको कुरा बताए

भने अन्य सहभागीहरु पनि भर्खर मात्र नेपाल फर्किएकोले के काम गर्ने भन्ने बारे अबै सोच नभएकाले अहिले आफूहरु बेरोजगार रहेको कुरा बताए ।

यसरी वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा पहिले र फर्केर आइसकेपछि उनीहरुको पेशामा तुलनात्मक रुपमा फरक देखिन्छ । अर्थात हिजोका दिनमा कृषिमा आवद्ध बहुसंख्यक जनशक्ति अहिले आएर नोकरी (निजी, कम्पनि तथा संस्थान) तथा व्यापार व्यवसायमा संलग्न भएको देखियो । जसले परम्परागत रुपमा चलिआएको पेशा (कृषि) क्रमशः रुपान्तरणतर्फ (नोकरी, व्यापार) अगाडि बढेको देखियो । जसलाई हामी सामाजिक तथा आर्थिक रुपान्तरणका रुपमा पाएका छौ ।

५.५ आम्दानी तथा खर्च

सहभागीहरुको आर्थिक विवरण विश्लेषण गर्ने क्रममा उनीहरुले आम्दानी तथा खर्च विवरण पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ । बेरोजगारहरुको आम्दानी नहुने तथा हुनेहरुको पनि खर्च नपुग्ने, वचत नहुने जस्ता समस्याहरुले आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन कठिनाइ परिरहेको छ । सहभागीहरुको वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु पूर्वको आम्दानी खर्च विवरण र वैदेशिक रोजगारले आम्दानीमा पारेको प्रभावको वारेमा अध्ययन गरेर सहभागीहरुको आर्थिक विवरण वारे तालिका १६ र १७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १६

वैदेशिक रोजगारमा जानु अघि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको आर्थिक विवरण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
कमाइ नै थिएन	१७	३२.६९
कमाइले खर्च पुग्दैनथ्यो	१५	२८.८४
आम्दानी तथा खर्च ठिकै हुन्थ्यो	१३	२५.००
केही वचत हुन्थ्यो	७	१३.४६
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १६ अनुसार कमाइ नभएका र कमाइले खर्च नपुग्ने कामदारहरु नै वैदेशिक रोजगारमा वढी संलग्न हुने अवस्था देखियो । त्यसैले आम्दानी नभएका, खर्च नपुग्ने, वचत

नहुने आदि जनशक्तिले आफ्नो आम्दानीमा केही वृद्धि हुने आशाले वैदेशिक रोजगारतर्फ आकर्षण बढाएको देखियो भने हाल उनीहरूको पारिवारिक जीवनमा केही सुधार आएको कुरा परिवारका सदस्यले बताए । यसैगरी तालिका १७ मा वैदेशिक रोजगारीले आम्दानीमा पारेको प्रभावलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १७

वैदेशिक रोजगारीले आम्दानीमा पारेको प्रभाव

विवरण	संख्या	प्रतिशत
आम्दानी बढ्यो	४५	८६.५३
उस्तै रह्यो	७	१३.४६
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १७ अनुसार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भए पश्चात बहुसंख्यक कामदारहरूको आम्दानी बढेको पाइयो, जुन उनीहरूको आर्थिक अवस्थसँग जोडिएको छ ।

यसरी आम्दानी बढ्नुमा सहभागिको सीप, संलग्न भएको देश, कम्पनि महत्वपूर्ण कारक तत्व रहेको पाइयो । यसका साथै सहभागी स्वयंले पनि वचतको आवधारणलाई मनन गरेको कुरा बताए । भने आम्दानी उस्तै रहने उत्तरदाता दलालको भुटो आश्वासनले गर्दा सम्बन्धित देश तथा कम्पनि त्यति राम्रो नभएकोले आफ्नो लगानी मात्र उठाएर फर्किएको कुरा बताए ।

यसै सन्दर्भमा सहभागी मध्य आम्दानी उस्तै रहयो भन्ने एक सहभागीको वैयक्तिक अध्ययनलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

वर्ष २३, सामान्य मंगोलियन कृषक परिवारमा जन्मेका दुई पटक प्रवेश परीक्षा दिँदा अनुत्तिर्ण भएपछि सामाजिक कारणबाट उनको विदेश जाने चाहना बढेको कुरा बताउछन् । सबै साथी भाई र अन्य समकक्षिहरूको प्रगति देख्दा आफुले पनि उनीहरू बराबर पैसा कमाउने र जिन्दगीको एउटा बाटो तय गर्ने सपना उनीमा रहेछ । गाउँको घर व्यवहार गरिरहेको गाउँकै विश्वासिलो मान्छेले सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरिदिएकाले आफुलाई विदेश जानु कुनै अप्ठारो लागेन । करिव जानको लागि प्रक्रिया शुरु भएको तीन महिनामा उनी साउदी अरबको जेद्दा

पुगेका रहेछन् । उनले नेपालबाट जाँदा १,००,०००/- तिरेका थिए भने जाने बेलामा पैसा बुझाउँदा विल भर्पाइ आदि केही उनले लिएनन्, आफ्नो विमा र कानूनी प्रक्रिया उनलाई केही थाहा भएन । करिव २० दिन जति काठमाडौँमा भने मानसिक तनावमा उनी बस्नु परेको व्यथा सुनाउँछन् । सबैले शंका उब्जाउँछन् आफुलाई केही थाहा नभएको र विश्वासमा धोका भयो भने उनको करिव एकमुष्ट काढेको करिव ७५,०००/- ऋणले आफु र परिवार सबैको विचल्ली हुने निश्चित थियो । वल्लतल्ल २० दिनमा NOC 'Confirmation Paper' आएर उनी साउदी अरबको जेद्दा भन्दा करिव १० कि.मि भित्र एउटा गोदाममा काम गर्ने कामदारको रूपमा त्यहाँ पुगेका रहेछन् । चिनिको कम्पनि गोदाम भएकोले असाध्य दुःखको काम रहेछ । लोड, अनलोड र ठेक्काको काम गर्नु पर्दो रहेछ । करिव घण्टाको ३० क्विन्टलसम्म लोड अनलोड गरेकै हुनु पर्ने नत्र दण्ड पाउने व्यवस्था रहेछ । नेपाली ४० जना गएका मध्ये त्यहाँ छानेर ८ जना पठाइएको रहेछ । कामदार साथीहरुमा पाकिस्तानी र भारतीयहरु भएको कुरा बताउँछन् । त्यहाँ समान काम गर्ने अरु कामदारको १०००-१२०० रियाल सम्म तलब थियो भने नेपालीहरुको ६५० रियाल मात्र भएको कुरा बताउँछन् । आठ घण्टा दैनिक कार्य अवधि र मासिक ८०० रियाल भनेर सम्झौता भए पनि १२ देखि १५ घण्टा काम गर्नु पर्‍यो, ओभरटाइमको पैसा थिएन, खान र बस्न अरुसमान थियो । एकदिन काम गर्न नसके दुई दिनको तलब काट्दथ्यो । विदा महिनामा मात्र दुई दिन थियो त्यसमा पनि मालिकको स्वीकृति लिनुपर्ने बाहिर जाँदा भनेको ठाउँभन्दा बाहिर जान निषेध थियो । तलब मासिक पाइन्थ्यो तर कर तिर्दा र गर्मिमा चिसो खाँदा करिव ५०० रियाल मात्र बच्ने गरेको कुरा बताउँछन् । मलाई ऋण तिर्न करिव डेड वर्ष लाग्यो र त्यसपछि कहिले नेपाल फर्कला जस्तो मात्र भइरह्यो । करिव दुई वर्षमा उनी नेपाल फर्किएका रहेछन् । आउने बेलामा कम्पनि बन्द भएकाले लेबर कोर्ट जानु पर्‍यो, कानूनमा भारतीय कामदार धेरै जानकार भएकाले 'कोर्ट' मा हामीले तलब पायौं र नेपालमा जस्ताको तस्तै फर्कियौं । पैसा कमाइयो सबै साहुलाई तिर्दा ठिक्कै भयो । जे होस् घरवारी नडुबेकोमा सन्तोष छ । पुनः विदेश जाने कुनै धोको नभएको कुरा बताउँछन् ।

यसरी उनको भोगाईबाट के बुझिन्छ भने नेपालमा हुँदा गर्नु पर्ने, जान्नु पर्ने, सोध्नु पर्ने कुरा धेरै छन् । नेपालीहरु असाध्य असुरक्षित तरिकाले विदेश पुग्ने गर्दछन् । विदेश पुगेर मात्र आफू ठगिएको थाहा पाउँछन् । जसले गर्दा थुप्रै नेपालीहरुले विदेशमा दुःख पाउने रहेछन् ।

यसरी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु भन्दा अगाडी राम्रो संग त्यस सम्बन्धि कुरा बुझ्न आवश्यक छ ।

५.६ आर्जित पैसाको उपयोग

अनुसन्धानका क्रम उत्तरदाताहरुले वैदेशिक रोजगारबाट आर्जन गरेको रकमलाई विभिन्न क्षेत्रमा उपभोग गरेको बताए जसलाई तालिका १८ मा देखाइएको छ ।

तालिका १८

वैदेशिक रोजगारबाट आर्जित पैसाको उपयोग

विवरण	संख्या	प्रतिशत
ऋण तिरे	१५	२८.८४
ऋण तिरे + अन्य	१७	३२.६९
घर बनाए	१३	२५
जग्गा किने	७	१३.४६
जम्मा	५२	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १८ लाई अध्ययन गर्दा धेरै सहभागीहरुको वैदेशिक रोजगारबाट आर्जित पैसाको सदुपयोग भएको अर्थात सहभागीहरुको आर्थिक अवस्थामा सकारात्मक सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। आफ्नो आवश्यकताको प्राथमिकता अनुसार घर बनाउने, जग्गा किन्ने, पारिवारिक ऋण तिर्ने आदि कार्यबाट केही हदसम्म पनि आर्थिक अवस्था सुधारिएको छ भने केही सहभागीहरुले ऋण तिर्नुका साथै अन्य व्यवहार जस्तै: शिक्षा, विवाह, व्यापार, मनोरञ्जनका साधन, वैङ्क, आदि क्षेत्रमा लगानी गरेको बताए । यसले वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरुको आर्थिक अवस्थामा सुधारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ। जसलाई तालिका १९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १९

वैदेशिक रोजगारले सहभागीहरूको आर्थिक स्थितिमा पारेको असर

विवरण	संख्या	प्रतिशत
आर्थिक स्थितिमा सुधार आएको छ	३३	६६.६४
आर्थिक स्थिति उस्तै छ	१९	३६.४५
जम्मा	५२	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका १९ को अध्ययन गर्दा आर्थिक स्थितिमा सुधार आएको सहभागीको संख्या नै बढी देखियो भने केही (१९ जना) ले आफ्नो कमाई त्यति राम्रो नभएकोले आफ्नो परिवारको जिवीका मात्र चलाउन सफल भएको कुरा बताए । जसले गर्दा उनीहरूको आर्थिक स्थितिमा खासै सुधार नदेखिएको पाइयो भने बहुसंख्यक सहभागीहरूले आफ्नो आर्जित कमाइलाई व्यापार, घरजग्गा, शिक्षा मनोरञ्जनका साधन, बैङ्क आदि क्षेत्रमा लगानी गरेकाले आर्थिक रूपले आफ्नो परिवार बलियो भएको बताए । जुन कुरालाई पुष्टि गर्नको लागि सहभागि मध्ये एकजनाको घटनालाई वैयक्तिक अध्ययन रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरीएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा बस्दै आएका वर्ष ४५ का दलित परिवारका सहभागिले आफू र आफ्नो परिवारको जीविका चलाउनका लागि अर्काको जमिन कमाउने र खाली समयमा मजदुरी गर्दै दिनहरू बिताएको कुरा सम्झन्छन् । त्यसपछि गाउँका साथीहरूको लहलहैमा लागेर छिमेकी मुलुक भारततर्फ लागि शुरुका दिनहरूमा चौकीदारको काम गरेपनि पछि त्यहीँको एकजना नेपाली ड्राइभरसँग चिनाजानी गरी गाडीमा सहयोगीको काम गरेको कुरा बताउँछन् । यसै बिचमा भर्खर गाडीको काम सिक्दै गर्दा घरबाट बुबा विरामीको खबरले नेपाल फर्किएको कुरा सम्झन्छन् । त्यसै समयमा अध्ययन क्षेत्रबाट वैदेशिक रोजगार मा केहि व्यक्तिहरू गएकाले आफू पनि त्यस ठाउँमा जानका लागि आफ्नो परिवारसँग भएको ८ कठ्ठा खेत बेचेर साउदी अरब पुगेको कुरा बताउँछन् । त्यहाँ पुगी सकेपछि शुरुका दिनमा एउटा फार्म हाउसमा काम गरेको र पछि आफूसँग भएको सीपले गर्दा फार्म हाउस मालिकको गाडी चलाएको कुरा

बताउँछन् । यसरी करिब १ वर्ष जती मालिकको गाडी चलाई सकेपछि उनले फार्महाउसको सामान बोक्ने ठूलो ट्रक चलाएको कुरा बताए । जतिबेला उनीले मासिक करिब ३० हजार नेपाली कमाउने गरेको कुरा बताउँछन् । यसरी ३ वर्ष पछि नेपाल फर्किएर विदेशमा कमाएको पैसाले जग्गा किनेर पुनः विदेश फर्किएको कुरा बताउँछन् र करिब थप ४ वर्ष काम गरी नेपाल फर्किएर घर निर्माण गरेको, अरु थप जग्गा किनेको कुरा बताउँछन् ।

अहिले आएर उनले अध्ययन क्षेत्रको मुख्य बजारमा २ तल्ले पक्की घर बनाएका छन् । त्यसैगरी आफूले सिकेको सीपलाई प्रयोगमा ल्याउन ट्याक्टर किनेर संचालन गरीरहेका छन् । यसरी उनले शुरुमा अरुको जमिन कमाउने आफू र आफ्नो परीवारले अहिले आफ्नो परिवारले अहिले आफ्नो जमिन अरुलाई कमाउन दिएको र आफू वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएपछि आफ्ना २ वटा भाइहरुलाई पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न गराउन सफल भएको कुरा बताउँछन् । यसका साथै हिजोका दिनमा आफूलाई दलित भनेर हेप्ने व्यक्तिहरुले पनि अहिले आफू र आफ्नो परिवारलाई त्यस्तो दृष्टिकोणले नहेरेको कुरा बताउँछन् । यसरी उनले आफू र आफ्नो परीवारको जीवनस्तर माथी उठाउन वैदेशिक रोजगारलाई नै महत्वपूर्ण कारक तत्वको रूपमा लिएको कुरा बताए ।

समष्टिगत रूपमा हेर्दा बहुसंख्यक वेरोजगार र अर्धवेरोगार जनशक्ति जसको कमाइ नै नहुने वा भएको कमाइले खर्च नपुग्ने अवस्थाका जनशक्तिहरुले अल्पकालीन रूपमै भएपनि रोजगार भै केही आम्दानी गर्ने अवसर वैदेशिक रोजगार मार्फत प्राप्त गरेको देखियो । यसका साथै उक्त आम्दानीबाट आफ्नो आर्थिक अवस्थामा तुलनात्मक रूपमा सुधार आएको कुरा सहभागीहरुले बताए ।

५.७ सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव

यस शिर्षक अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारले उनीहरुको सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभावलाई विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

तालिका २०

वैदेशिक रोजगारले संलग्न परिवारको सामाजिक प्रभाव सम्बन्धमा

विवरण	संख्या	प्रतिशत
राम्रै सुधार भएको छ	२७	५१.९२
केही सुधार भएको छ	२०	३८.४६
उस्तै छ	५	९.६१
जम्मा	५२	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २० अनुसार सहभागीहरु मध्ये धेरैको सामाजिक अवस्थामा सुधार आएको देखियो । यस अन्तर्गत सहभागीहरुले आर्थिक रूपले बलियो भएपछि सामाजिक रूपमा पनि बलियो हुने वा सामाजिक अवस्थालाई अर्थतन्त्रसँग जोडेको देखियो । अर्थात वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनुभन्दा अगाडि व्यक्ति वा उनीहरुको पारिवार, सामाजिक रूपमा वर्गीय हिसाबले निम्न वर्गमा पर्दथ्यो । यसैगरी सामान्य काम गर्नका लागि पनि साहु वा जमिनदारसँग हात थाप्नु पर्ने स्थिति थियो । तर वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भइसकेपछि त्यहाँबाट आर्जित पैसाले उनीहरुको जीवनपद्धतीमा सुधार आएको कुरा बताए । किनकी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएपछिका दिनहरुमा हिजो आफ्नो जस्तो हैसियत भएका व्यक्ति वा परिवार आज आफूसँग सहयोगका लागि आउने गरेको कुरा बताए । यसका साथै आफ्नै बराबरको व्यक्ति वा परिवारहरु आज पनि साहु वा जमिनदारसँग परनिर्भर भइरहेको अवस्थामा आफू वा आफ्नो परिवारको सदस्य वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भइ आर्थिक रूपले बलियो भएपछि समाजमा उनीहरुलाई राम्रो दृष्टिकोणले हेर्ने कुरा बताए । यसका साथै वैदेशिक रोजगारमा जानुभन्दा अगाडी अर्काको खेतवारीमा वा मेलामा पैसा वा अन्नका लागि सक्रिय आफू वा आफ्नो परिवार वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएपछि आफ्नो खेतवारीमा अरुलाई नगद दिएर काम गराउन पाएको कुरा बताए ।

जसवाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरुको सामाजिक अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव परेको पाइयो। यस अन्तर्गत आर्थिक अवस्थामा सुधार आएकोले सहभागीको सामाजिक अवस्था वा हैसियत अर्थात उसलाई समाजमा हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आएको पाइयो ।

५.७.१ सीप

सामान्य अर्थमा सीप भन्नाले कुनैपनि व्यक्तिले गर्ने काम अर्थात उसले कुन कुन काम जानेको छ वा उसले गर्ने काममा उ कतिहदसम्म सिपालु छ भन्ने कुरालाई बुझाउँछ। वैदेशिक रोजगारको सम्बन्ध सिपसँग ज्यादै नजिक रहेको हुन्छ। कतिपय अवस्थामा व्यक्तिहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुन भन्दा अगाडी नै सीप सिकेका हुन्छ भने कतिले विदेशमा नै काम गर्ने शिलशिलामा विभिन्न किसिमका सिप सिकेको पाइन्छ। यसै सन्दर्भमा सहभागीहरुले विदेश कुनै पनि सीप सिके वा सिकेनन् भन्ने बारे कुरा तालिका २१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका २१

विदेशमा सिकेको सीप सम्बन्धमा

विवरण	संख्या	प्रतिशत
सीप सिके	७	३५
सीप सिकेन	१३	६५
जम्मा	२०	१००.००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २१ अनुसार वैदेशिक रोजगारवाट फर्किएका जम्मा २० जना मध्ये ३५ प्रतिशत (७ जना) सीप सिकेको र ६५ प्रतिशत (१३ जना) ले सीप नसिकेको पाइयो। यसवाट बहुसंख्यक सहभागीहरु सामान्य कामदारको रूपमा विदेश जाने गरेकोले गर्दा सीपमुलक काममा संलग्न हुन नपाएको कुरा बताए भने केही सहभागीले सीप (बेकरी, कुक, मेसिनरी काम) आर्जन गरी अबका दिनमा त्यो सिपलाई नेपालमा प्रयोगमा ल्याउने बताए। यसैगरी केही सहभागीले पुनः

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुदा उक्त सीपको कारणले बढि लाभ हुने कुरा बताए । यसै सन्दर्भमा कुरा गर्दा एक जना सहभागीले आफुले विदेशमा बेकरीमा काम गरेकोले हाल आएर आफ्नै लगानीमा यसै सम्बन्धी व्यवसाय (बेकरी सप) संचालन गर्ने सोच रहेको कुरा बताए । यसरी वैदेशिक रोजगारमा सिकेको सीप नेपालमा उपयोग गर्न सके वा उपयोग गर्ने वातावरण सृजना हुनसके आफु र आफ्नो परिवारको जीविका राम्रैसँग सञ्चालन गर्न सकिने कुरा सहभागीबाट बुझियो ।

५.७.२ भाषा

भाषा भन्नाले संस्कृतिसँग सम्बन्धित रहन्छ । यो एउटा सञ्चारको माध्यम पनि हो । वैदेशिक रोजगारमा भाषा पनि एउटा महत्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । यसै सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएपछि सहभागीले कुनै भाषा सिके वा सिकेन भन्ने कुरालाई तालिका २२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २२

विदेशमा सिकेको भाषा सम्बन्धमा

विवरण	संख्या	प्रतिशत
भाषा सिके	८	४०
भाषा सिकेन	५	२५
अलिअलि सिके	७	३५
जम्मा	२०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २२ अनुसार वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका केहि सहभागीले सम्बन्धित देशको भाषा सिके गरेको पाइयो । जसले गर्दा आगामी दिनमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुदा भाषाको कारणले दुःख नपाइने कुरा बताए। यसबाट वैदेशिक रोजगारले अर्थात बसाईसराइले संस्कृति (भाषा) को प्रसार हुने कुरा बुझियो । यसका साथै वैदेशिक रोजगारमा सम्लग्न हुनु

भन्दा पहिले सम्बन्धित देशको भाषा अनिवार्य रूपमा सिक्नु पर्ने जसले गर्दा आफूलाई काम गर्न धेरै नै सजिलो हुने कुरा सहभागीहरूले बताए ।

५.८ वैदेशिक रोजगार प्रतिको धारणा

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएर फर्किएका सहभागीहरूले वैदेशिक रोजगारलाई कसरी मुल्याङ्कन गरेका छन् वा यसलाई कति उपयुक्त वा अनुपयुक्त सम्झेका छन् । यसका साथै वैदेशिक रोजगारप्रतिको आकर्षण, धारणा र पुनः जाने सम्भावनाका वारेमा तालिका २३ मा देखाइएको छ ।

तालिका २३

वैदेशिक रोजगार प्रतिको आकर्षण

विवरण	संख्या	प्रतिशत
साथीभाई गएको देखेर	६	३०
परिवारको सल्लाह पाएर	४	२०
यहाँ वेरोजगार भएर	९	४५
धेरै कमाइ हुन्छ भनेर	१	५
जम्मा	२०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २३ अनुसार वैदेशिक रोजगारवाट फर्किएका सहभागी मध्ये तुलनात्मक रूपमा वेरोजगारकै कारणले वैदेशिक रोजगार प्रति आकर्षण बढेको कुरा देखियो । यसवाट वैदेशिक रोजगार आकर्षक सेवा नभएर अन्य कारणहरू जस्तै वेरोगार, अर्धवेरोजगार, गरीबी आदिले गर्दा विदेश जाने गरेको कुरा बताए । तालिका २४ मा वैदेशिक रोजगारमा पुनः जाने विचार छ वा छैन भन्ने कुरालाई देखाइएको छ ।

तालिका २४

वैदेशिक रोजगारमा पुनः जाने सम्भावना

विवरण	संख्या	प्रतिशत
पुनः जान चाहन्छु	२	१०
पुनः जान चाहन्न	९	४५
यहाँ रोजगार पाए जान्न	५	२५
केही सोचेको छैन	४	२०
जम्मा	२०	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

तालिका २४ लाई अध्ययन गर्दा पुनः वैदेशिक रोजगारमा जान नचाहने र यहाँ रोजगारी पाए जान्न भन्नेको बाहुल्यता पाइयो । अर्थात् सहभागीहरूले नेपालमा नै रोजगारको अवस्था सृजना हुन सके अर्काको मुलुकमा नजाने कुरा बताए । जुन कुरा अवलोकनको क्रममा स्थानीय स्तरमा सञ्चालित सिमेन्ट कारखानाले रोजगारीको अवस्था सिर्जना गरकाले धेरै व्यक्तिहरू त्यही संलग्न भएको पाइयो। यसबाट के बुझिन्छ, भने यदि देशभित्रै सानैभएपनि रोजगारको अवस्था सिर्जना भए विदेश जाने बाध्यता सिर्जना हुदैन । जुन कुरालाई केही हदसम्म सार्थकता दिलाउन वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएर हाल स्थानीय स्तरमा सञ्चालित सिमेन्ट कारखानामा काम गर्ने सहभागीको वैयक्तिक अध्ययनलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्र भित्र र शोध सिमाभित्र पर्ने आर्य मूलमा मध्यम वर्गिय परिवारमा जन्मेका सबल तर बेरोजगारी समस्याबाट पार पाउन उद्देश्यले सन् २००३ मा राहादानी बनाएको वर्ष २९ का मिलन बस्नेत नेपालमा धेरै प्रयास गर्दा पनि रोजगारीको अवसर पाउन नसकेपछि सन् २००६ मा उनी विदेशिएका थिए । समाजमा भएको लाहुरे मनोवृत्तिले उनलाई पहिला विदेशको नोकरी मन पर्दैनथ्यो तर विभिन्न परिस्थितिले उनलाई वैदेशिक रोजगारमा नै जानबाध्य बनायो । गरिवी र आर्थिक स्थिति तथा परिवारको जिम्मेवारी बहन गर्नका लागि खेतीपातीले जेनतेन ६ महिना खान पुग्ने र अन्य समयमा खानका लागि पनि केहि न केहि काम गर्नु पर्ने

अवस्था थियो । जसले गर्दा समाजमा अरु भन्दा निम्न प्रतिष्ठानमा बाच्नु भन्दा सबै दुःख कष्ट भोल्ने दृढ संकल्प गर्दै उनीले वैदेशिक रोजगारीका लागि दुवई जाने निर्णय लिएको बताउँछन् ।

कुल लागत ८५ हजार लगाएर त्यसमध्ये पनि राहदानी बनाउदा, काठमाडौं आउदा जादा करीव ३० हजार अगाडि नै खर्च भैसकेको ले साहुँबाट करिव ५० हजार ऋण लिएर विदेश उड्ने मनसायले मनभरी अनेक थरीका मिठा मिठा कल्पना सजाउँदै ०६३-०२-२३ गते गाउँको दलाल मार्फत आफ्नो मातृभूमिलाई ढोग्दै दुवई तिर प्रस्तान गरेको कुरा बताउँछन् । एकातिर कहिले पनि हवाई जहाज नचढेको मान्छे पहिलो पल्ट हवाई जहाजचढ्दा एउटा छुट्टै अनुभव बटुल्ने मौका पाएकोले खुशीभएको र अर्कोतिर कहिले पनि आफ्नो परिवार, नातागोता, गाउँघर समग्रमा भन्दा आफ्नो मातृभूमिलाई छोडेर अन्यत्र नगएको व्यक्ति यसरी अर्को देशमा जानु पर्दा ज्यादै पिडा वा दुखि भएको कुरा बताउँछन् । यसरी हवाईयात्रापछि उनी दुवईको अबुधावी पुगेको रहेछन् । त्यहाँ पुगि सकेपछि उनीले यहाँबाट भएको संभौता अनुसार बेकरीमा हेल्परको काम पाएको तर ओभर टाइम नपाइने, विदाको पनि सुविधा नभएको र १२ घण्टा सम्म काम गर्नु पर्ने तर तलबभने ६ सय दिराम (ने.रु १२,०००) पाएको कुरा बताउँछन् । जुन उनीले नेपालबाट उड्नु भन्दा पहिले दलालसँग गरेको संभौता भन्दा धेरै नै फरक परेको र दलाल पनि आफ्नै मान्छे परेकाले फोन गर्दा पछि राम्रो हुन्छ काम गर भनेर भनेको कुरा बताए । त्यसै गरी नेपाल फर्किएर जाउँ भने आफ्नो लगानी नै डुब्ने कम्पनिमा कुरा गर्दा काम गर्न मन लागे गर नभए जाउँ भन्ने उत्तर पाईसकेपछि आफूले पढ्दाको एउटा उखान “खाउभने दिनभरीको शिकार नखाउ भने कान्छो बाउको अनुहार” को संभना आएको कुरा बताउँछन् । यसरी १२ घण्टा खाडीको चर्को घाम काम गरेर मासिक ६०० दिराम पाइने र त्यसमध्ये पनि १५० दिराम खानामा नै सकिने हुनाले नेपाली ९,००० मासिक रुपमा मेसिनसँग जुधेर काम गर्दा जीवनमा कहिले पनि नरोएको मान्छे त्यो अर्काको देशमा रोएको कुरा बताउँछन् । काम गर्ने साथीहरु धेरै भारतीय र वंगाली रहेको र एकजना नेपाली भएकाले आफ्नै दाजु जस्तो लागेकोले नेपालीको महत्व आफ्नो देशमा भन्दा पनि अर्को देशमा भएको कुरा बताए । यसरी करिव १ वर्ष १ महिना विताइ सकेको अवस्थामा बुबाको मृत्यु भएको खबर पाएपछि घर आउन लाग्दा मालिकले २ वर्ष नपुगि जान नपाइने कुरा बताए तर धेरै रुदै विलौना गरेकोले बाबु बितेको ३ दिन पछि छुट्टी पाएर ५ औं दिन घरमा किरियाका लागि आइपुरगेको कुरा बताउँछन् । यसरी

बुबाको काम सकिएपछि धेरैले विदेश नजा यहाँ नै केहि गर भन्थ्ये तर बुबाको मृत्यु पछि एकातिर आफ्नो काँधमा जिम्मेवारी थप भएको र अर्को तर्फ ऋण थपिएकाले पनि त्यही ठाउँमा जाने निर्णय गरेर त्यहाँ पुगी अरु ३ वर्ष काम गरेर ०६७-२-५ गते नेपाल फर्किएको कुरा बताउँछन् ।

यसरी करिव ४ वर्ष विदेशमा काम गरेको अनुभवका आधारमा विदेशमा गएर धेरै पैसा कमाउने आशा बोक्नु वेकार भएको र १०० मा करीव ५ जनालाई मात्र राम्रो हुने तर अन्यलाई पिडा, दुःख, कष्ट र सपना सपना नै रहने कुरा बताए । तर देशमा रहेको बेरोजगारी समस्याले विदेश जानु नेपालीको बाध्यता भएको कुरा बताए । अहिले आफ्नै क्षेत्रमा सञ्चालित सिमेन्ट उद्योग मा संलग्न रहि आफ्नै घरमा बसेर मासिक ८ हजार कमाइरहेको उनीले विदेशी ९ हजार भन्दा यो ८ हजार नै राम्रो भएको बताउँछन् । किनकी आज उनी आफ्नो घर परिवार, इष्ट मित्र का अगाडी आफ्नै मातृभूमिका लडिबुडी गरी खेल्न पाइरहेको कुरा बताउँछन । अन्त्यमा उनले नेपालसरकारलाई देशमा रहेका युवा शक्तिलाई अर्काको देशमा गएर काम गरी खानु पर्ने स्थिति नआउनका लागि यहि नै केहि रोजगारको अवसरहरु सिर्जना गरीयोस् भन्ने कुरा बताएका छन् ।

अध्याय छ

अध्ययनको सारांश र निष्कर्ष

६.१ पृष्ठभूमि

यस अध्ययनमा वैदेशिक रोजगारीले परिवारमा पारेको आर्थिक प्रभाव, सामाजिक सम्बन्धमा पारेको प्रभाव लगाएत वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी धारणाका बारेमा विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अन्तर्गत दुधरासको क्षेत्रगत समाजशास्त्रीय अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा उद्देश्यलाई पुरा गर्नको लागि विभिन्न विषय वस्तुहरूको उठान तथा सकेसम्म तथ्यपरक सूचना शोध गर्न खोजिएको छ । यसरी खोजिएका सूचनाहरू वा तथ्याङ्कहरू अगाडीहरू विभिन्न अध्यायहरूमा प्रस्तुत गरिसकेपछि यस अध्यायमा आएर सकेसम्म सारांशको रूपमा निष्कर्ष निकाल्न खोजिएको छ ।

६.२ अध्ययनको सारांश

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ र सो अन्तर्गत प्रकृया पुरा गरी नेपाल सरकारबाट स्विकृत मुलुकहरूमा इजाजत प्राप्त संस्थाहरू मार्फत र व्यक्तिगत प्रयासबाट विदेशमा गई गर्ने कामलाई वैदेशिक रोजगार सेवा र इजाजत प्राप्त संस्थाहरूले कानून बमोजिम नेपाली कामदारहरूलाई विदेशमा काममा लगाई दिने कार्यलाई वैदेशिक रोजगार व्यवसाय भनिन्छ ।

सन् १८१५ मा तत्कालिन ब्रिटिश साम्राज्यले भारतमा गोर्खा सैनिकको वटालियन स्थापना गरेपछि नेपालमा वैदेशिक रोजगारको शुरुवात भएको पाइन्छ । सन् १८१५ भन्दा अगाडी पनि नेपालीकामदारहरू आसाम, मेघालय, मणिपुर, दार्जिलिङ्ग, भुटान, बर्मा आदि स्थानहरूमा रोजगारी र आप्रवासनका लागि आवत जावत गरेको पाइन्छ । यी स्थानहरूमा नेपाली कामदारहरू जंगल फडानी, कोइलाखानी, कृषि, चियाबगान, रबर खेती आदि क्षेत्रमा रोजगारीमा जाने प्रचलन बढ्दो मात्रामा थियो । भारत बाहेक तेस्रो मुलुकमा गैरसैनिक क्षेत्र रोजगारीका लागि जानेप्रकृया भने सन् १९५० देखि शुरु भएको हो (दाहाल, २०५५) ।

यस अध्ययनमा भारतबाहेक अन्य मुलुकहरुमा वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न भएका नेपाली कामदारहरुको विषयमा मात्र विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो शोध मुख्य गरेर निम्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरुबाट निर्देशित छ । जुन शोधको उद्देश्य अनुसार तयार गरिएका छन् ।

क) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न परिवारको वैदेशिक रोजगारमा जानु अघि र गई सकेपछिको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?

ख) वैदेशिक रोजगारले सामाजिक सम्बन्धमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

ग) वैदेशिक रोजगारप्रति संलग्न व्यक्तिहरु र परिवारहरुको धारणा के छ ?

यसरी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा परिवारसँग माथिको प्रश्नमा आधारित भएर विजौरी गा.वि.स. वडा नं. १ अन्तर्गत दुधरामबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न जम्मा ५२ घरधुरीमा जनगणना विधि मार्फत सबैघरमा पुगी २० जना वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भई फर्किएका र बाँकी ३२ जना वैदेशिक रोजगारमा संलग्नका परिवारका सदस्यहरुलाई आधार बनाएर अवलोकन, अन्तरवार्ता, घरघुरी सर्भेक्षण, वैयक्तिक अध्ययन तथा समुह छलफल विधि मार्फत तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको थियो । जसलाई सारांश रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस वडाको जनसांख्यिकी अवस्था हेर्दा कूल जनसंख्या १२,०० पाइयो । जसमध्ये पुरुषको संख्या (५७६ जना) भन्दा महिलाको संख्या (६२४ जना) बढी पाइयो । यसका साथै कुल घरघुरी संख्या २८५ पाइयो । जहाँ सबैथरीका जातजातीको बसोबास रहे पनि तुलनात्मक रूपमा थारुजातिको बाहुल्यता पाइयो वास्तवमा थारुजाती नै त्यस क्षेत्रका आदिवासी रहेछन् ।

वैदेशिकरोजगारमा संलग्नको जमिनको अवस्थालाई हेर्दा १ देखि ९ कठ्ठा भन्दा माथि जमिन भएको घर १२ पाइयो । जसले गर्दा उनीहरुको परिवारको वार्षिक आमदानी पनि बढिमा ४१ हजार भन्दा माथि कमाउने परिवार ६ पाइयो भने २० हजार भन्दा कम आमदानी हुने परिवार २९ पाइयो । यसो हुनुमा पारिवारीक मुख्य पेशा कृषि रहेको पाइयो । यसैगरी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न जातिहरु मध्ये क्षेत्री जातिको बाहुल्यता पाइयो र पारिवारीक संरचनालाई हेर्दा तुलनात्मक हिसावले एकात्मक परिवारबाटै वैदेशिक रोजगारमा संलग्नता बढी देखियो ।

पशुपंक्षी पाल्ने कुरा नगद र सामाजिक मूल्य मान्यता सँग जोडिने भएकाले भेडा, बाख्रा र हाँस कुखुरा पाल्ने घरघुरी बढि (३० घर) पाइयो भने घरको बनावट हेर्दा पक्की घरको

तुलनामा कच्चि घरहरु नै बढी (३२ वटा) पाइए । अध्ययन क्षेत्रबाट वैदेशिक रोजगारमा संलग्नको इतिहास हेर्दा सवप्रथम वि.स. २०५० मा क्षेत्री परिवारका एकजना व्यक्ति संलग्न भएको पाइयो । भने वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रक्रिया हेर्दा २ तरिकाबाट (i. स्थानिय एजेन्ट-स्थानिय मेनवार -केन्द्रिय एजेन्ट-केन्द्रिय मेनपावर-सम्बन्धित देश र ii. केन्द्रिय मेनपावर -सम्बन्धित देश) सहभागिहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको पाइयो ।

लैङ्गिक रुपमा हेर्दा पुरुषको संलग्नता बढि (५१ जना) देखियो भने महिला संलग्नता (१ जना) केवल प्रतिनिधिको पात्रको रुपमा पाइयो । यसैगरी उमेरको हिसावले आर्थिक रुपले सक्रिय अर्थात उत्पादन श्रमशक्ति नै बढि (४२ जना) पाइयो त्यसमा पनि शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा एस.एल.सी. वा सो भन्दा माथि योग्यता प्राप्त व्यक्तिहरु नै बढि (४० जना) संलग्न भएको पाइयो ।

आम्दानीको सन्दर्भमा हेर्दा जम्मा सहभागिहरु (५२ जना) मध्ये धेरै जसो (४५ जना) को आम्दानीमा वृद्धि भएको पाइयो, जसले गर्दा उनीहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुन भन्दा पहिले गर्ने पेशामा क्रमिक रुपमा परिवर्तन (कृषि - व्यापार, व्यवसाय, नोकरी) आएको पाइयो । यसका साथै कमाएको पैसाको उपयोग राम्रोसंग गरेको पाइयो । जस अन्तर्गत सहभागिहरुले ऋणतिरेको, घर बनाएको, जग्गा किनेको, व्यापार व्यवसाय संचालन गरेको र बैंकमा जम्मा गरेको देखियो । यसरी आर्थिक स्थितिमा सुधार आएपछि अर्थात आर्थिक रुपले सवल भएपछि सामाजिक सम्बन्ध वा अवस्थामा सुधार आउनेको बाहुल्यता (२७ घर) पाइयो ।

भाषा र सिपको सन्दर्भमा कुरा गर्दा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका मध्ये ७ जनाले सिप सिकेको र त्यसमध्ये केहिले उक्त सिप नेपालमा प्रयोग गर्ने सोच भएको कुरा बताए भने ८ जनाले सम्बन्धित देशको भाषा सिकेकाले आगामि दिनहरुमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुँदा भाषाले निकै नै सहयोग गर्न सक्ने कुरा बताए ।

यसैगरी वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भई फर्किएका जम्मा सहभागिहरु (२० जना) मध्ये वेरोजगार भएर रोजगारीका लागि बैदेशिक रोजगारीमा संलग्न भएका सदस्यहरु नै बढी (९ जना) पाइयो भने तुलनात्मक रुपमा पुनः वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुन नचाहाने सहभागि (९ जना) र यही रोजगार पाए नजाने सहभागि (५ जना) को नै बाहुल्यता पाइयो । यसरी

नेपालमा नै वा स्थानिय स्तरमा नै रोजगारीको सृजना हुन सके वैदेशिक रोजगारमा संलग्न नहुने कुरा सहभागिहरुबाट बुझियो ।

६.३ अध्ययनको निष्कर्ष

मुलुक भित्रै रोजगारीका अवसरहरु कम हुनुका कारण वैदेशिक रोजगारीलाई एक वैकल्पिक माध्यमको रुपमा लिइएको छ । जसले वैदेशिक रोजगारमा संलग्नहरुको परिवारको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउदै सामाजिक सम्बन्धहरुमा पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । जुन अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप सहभागिहरुले दिएका सूचना वा तथ्याङ्कको आधारमा शोधका निष्कर्षहरुलाई तल उल्लेख गरिएको छ ।

मुख्यत वेरोजगार र कृषिमा संलग्न भई अर्धवेरोजगार अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरुले नै वैदेशिक रोजगार सेवालार्ई आफ्नो रोजगारीको माध्यम बनाएको पाइन्छ । यसमा पनि वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुने प्रकृत्यामा भिन्नता पाइयो । जस अन्तर्गत धेरै सहभागिहरु लामो प्रकृत्याबाट अर्थात स्थानिय एजेन्ट, स्थानिय मेनपावर, केन्द्रिय एजेन्ट, केन्द्रिय मेनपावर गर्दै सम्बन्धित देश पुगेको पाइयो, जसले गर्दा सहभागिहरुको धन तथा समयको बढि खर्च भएको देखियो । तर केहि सहभागिहरु छोटो प्रकृत्याबाट अर्थात सिधै केन्द्रिय मेनपावरमा सम्पर्क राखेर सम्बन्धित देशमा गएको देखिन्छ, जसले गर्दा उनीहरुको धन तथा समय कम खर्च भएको पाइयो ।

सहभागिहरुको संलग्नतालाई हेर्दा आर्थिक कृत्याकलापमा सक्रिय रहने उमेर समूहका शिक्षित युवा जनशक्तिहरु बढी मात्रामा वैदेशिक रोजगार सेवामा संलग्न हुने गरेको देखिन्छ । जसमा पुरुषहरुको नै बाहुल्यता पाइयो । यसो हुनमा पितृसत्तात्मक समाज एउटा कारक तत्व देखिन्छ तर पनि एक जना महिलाको सहभागिताले गर्दा अन्य महिलाहरुलाई पनि आगामी दिनमा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनका लागि सहयोग पुग्न जाने देखिन्छ ।

जातीगत आधारमा सबै जातीका व्यक्तिहरु वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको पाइन्छ । जसले गर्दा परम्परागत तथा जातीगत रुपमा संचालित पेशाहरुमा परिवर्तन आएको पाइयो । यसका साथै वैदेशिक रोजगारमा रहँदा माथिल्लो जाती र तल्लोजातीका व्यक्तिहरुसँगै बस्ने, खाने गरेकाले त्यो प्रक्रियाले वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएर आएपछि पनि विभिन्न सभा

समारोह, विवाह, पिकनिक आदि ठाउँहरूमा निरन्तरता पाएको बुझियो । जसले गर्दा समाजमा जातीगत आधारमा रहेको कट्टरता वा विभेदमा पनि केहि खुकुलोपन वा परिवर्तन हुन लागेको देखिन्छ ।

पारिवारीक संरचनाको आधारमा एकात्मक परिवारबाट नै व्यक्तिहरु बढि मात्रामा वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएको पाइयो । यसरी वैदेशिक रोजगारमा पुरुषको संलग्नता रहेपछि महिलाहरुमा घर भित्र र घर बाहिरको सम्पूर्ण कामको जिम्मेवारी थपिन गएको देखिन्छ । जसले गर्दा घर तथा समाजमा महिलाको सक्रियता बढ्न गई समाजमा हुने लैङ्गिक विभेदमा केहि परिवर्तन आएको देखिन्छ । अर्थात हिजो घर भित्र र बाहिरको सम्पूर्ण जिम्मेवारी तथा निर्णय अधिकार पुरुषको हातमा हुने अवस्था थियो भने आज आएर पुरुषको अनुपस्थितीले धेरै जसो निर्णय अधिकारमा महिलाको भूमिका बढेको पाइयो ।

धेरैजसो युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएकाले गाउँमा केवल बुढाबुढी, आइमाइ र केटाकेटी संख्या बढि रहेको देखियो जसले गर्दा जन्ती, मलामी लगाएत सामुदायिक वा सामुहिक कार्यमा युवाहरुको सहभागिता ज्यादै न्युन रहेको देखियो । यसका साथै क्रियाशिल वा उत्पादनशिल जनशक्ति वैदेशिक रोजगारमा संलग्न भएकाले कृषि उत्पादमा कमि आएको साथै केहि कृषियोग्य जमिन पनि बाँफो रहेको देखियो भने केहि परिवारहरुले कृषि पेशाका अलावा अन्य पेशाहरु (व्यापार, व्यवसाय, नोकरी) अपनाएको देखियो । यसरी परम्परागत पेशामा विस्तारै विस्तारै परिवर्तन आउन थालेको देखिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त आमदानीले सहभागीहरुको परिवारको आर्थिक अवस्थामा सुधार आएको देखिन्छ । यसरी आर्थिक रुपले सवल भैसकेपछि सामाजिक सम्बन्धमा पनि सुधार आएको देखिन्छ । किनकी वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न हुन अगाडी आफ अध्ययन क्षेत्रको हुनेखाने व्यक्तिसंगको सम्बन्ध एउटा ऋणी र साहुको थियो भने वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएपछि आफ्नो आमदानीमा वृद्धि भई यस किसीमको सम्बन्धमा परिवर्तन आएको देखिन्छ । तर पनि मानविय आवश्यकता पुरा गर्ने क्रममा घर निर्माण गर्दा, सरसामान खरिद गर्दा पूँजी पुनः अन्य देशमा गएको देखिन्छ ।

यसै गरी अध्ययनकै क्रममा सहभागीहरूले वैदेशिक रोजगार सेवालाई सम्मान पूर्वक नै हेरेको तथा त्यस प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण रहेता पनि स्वदेशमा नै रोजगारीको अवस्था सृजना हुन सके यसलाई वैकल्पिक रूपमा लिने सोच रहेको पाइयो । जुन कुरालाई अध्ययन क्षेत्रमा संचालित सिमेन्ट कारखानामा वैदेशिक रोजगारबाट फर्किर आएका व्यक्तिहरूको संलग्नताले पनि प्रष्ट्याउन सफल भएको देखिन्छ ।

समग्रमा वर्तमान अवस्थामा वैदेशिक रोजगारले सहभागी व्यक्तिको पारिवारीक तथा सामाजिक सम्बन्धमा केहि सुधार आएपनि यो दिर्घकालिन रूपमा रहि रहन सक्ने देखिदैन । किनकि सक्रिय जनशक्तिले आफ्नो पौरख र पसिना विदेशि भूमिमा बगाइरहेका छन् । त्यसमा पनि धेरै जसो सहभागीहरूसँग सीपको अभावले सस्तो मूल्यमा एउटा अदक्ष वा अर्धदक्ष श्रमिकको रूपमा विदेशमा काम गरिरहेका छन् । जसले गर्दा आफ्नो देशमा वा सम्बन्धीत क्षेत्रमा रहेको कृषि क्षेत्रपनि खेती गर्ने मानिसको अभावमा संकटमा पर्दै गएको देखिन्छ । जसले धेरै जसो परिवारहरु बजार मुख भएका छन् । यसका साथै वैदेशिक रोजगारमा रहँदा वा त्यहाँबाट फर्किदा आफू र आफ्नो परिवारको लागि चाहिने विभिन्न विदेशि सामानहरु (मोवाइल, घडी, ल्यापटप, टेलिभिजन, लक्कापडा) खरिद गर्दा विदेशमा कमाएको केहि पुँजी त्यहिनै छोडेर आउछन् । यसैगरी आफ्नो देशमा वा सम्बन्धीत क्षेत्रमा आइसकेपछि आफूलाई समाजका अन्य व्यक्तिहरु सरहको हैसियतमा राख्नका लागि घर निर्माण गर्दा आवश्यक निर्माण सामग्री (सिमेन्ट, डण्डी, टाएल) र अन्य मनोरञ्जनका साधनहरु (मोटर साइकल, फ्रिज) को खरिदले बचेको पुँजीपनि पुनः केन्द्र स्तरका देश वा अन्य मुलुकहरुमा गएको देखिन्छ । यसरी एकातर्फ अध्ययन क्षेत्र विश्व बजारमा पाइने वस्तुहरुको प्रयोग गर्दै विश्व व्यापिकरण तर्फ अगाडी बढेको देखिन्छ भने अर्को तर्फ यी सामाग्रीहरुको खरिद गर्दा विदेशबाट कमाएर ल्याएको पुँजी पुनः सम्बन्धीत देशमा नै फर्काइरहेको देखिन्छ । जसले गर्दा वैदेशिक रोजगारलाई व्यस्थित नगर्ने हो भने यसले परनिर्भरताको स्थिति सृजना गर्न सक्ने देखिन्छ ।

जसरी वालेस्ट्राइनले विश्व व्यवस्था अन्तर्गत विकसित (केन्द्र) देशहरूले अविकसित (पृष्ठ) देशहरूबाट अदक्ष श्रमिकहरु निर्यात मात्र गर्दै उनीहरूले कमाएको पुँजी पनि विभिन्न विलासिताका सामानहरु लगाएत अन्य वस्तुहरुको खरिदमा विकसित देशहरूमा लाने गर्छन भन्दछन् । त्यसरी नै अध्ययन क्षेत्रबाट पनि अदक्ष श्रमिकहरु केन्द्र वा अर्धपृष्ठ तर्फ गएको देखिन्छ भने पुँजी पनि विलासिताका सामान वा अन्य वस्तुको खरिद मार्फत उतै तर्फ गइरहेको छ ।

केहि सन्दर्भ ग्रन्थहरुको सूचि

- के.सी., नवराज (२०६६) : “नयाँ नेपाल निर्माणमा वैदेशिक रोजगारले खेल्न सक्ने भूमिका”,
वैदेशिक रोजगारका विविध पक्षहरु, प्याराडाइज इन्टरनेशनल प्रा.लि. नयाँ बानेश्वर,
काठमाडौं ।
- जिल्ला विकास समिति दाङ (२०६२) : जिल्ला विकास समिति दाङद्वारा प्रकाशित स्मारिका ।
- दाहाल, गणेश (२०६६) : वैदेशिक रोजगारका विविध पक्षहरु, प्याराडाइज इन्टरनेशनल
प्रा.लि. नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं ।
- दाहाल, रमेश (२०५५) : “नेपालमा वैदेशिक रोजगारको संक्षिप्त अवलोकन”, नेपाल राष्ट्र
बैंकको ५० औं वार्षिक प्रतिवेदन, काठमाडौं ।
- नेपाली वृहत शब्दकोष (२०६१): नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान काठमाडौं ।
- पण्डित, सूर्य कुमार (२०५७) : नेपालमा वैदेशिक रोजगार, वैदेशिक रोजगार पत्रकार संघ
ताहाचल, काठमाडौं ।
- पोखरेल नारायण दत्त (२०५७) : वैदेशिक रोजगारले नेपाली समाजमा पारेको प्रभाव : एक
अध्ययन, शोधपत्र समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग काठमाडौं ।
- वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४, कानुन किताब व्यवस्था समिति बबरमहल, काठमाडौं ।
- गा.वि.स. प्रोफाइल (२०६७) : विजौरी गा.वि.स. कार्यालय दाङ ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग : अन्तरिम त्रि-वर्षिय योजनाको प्रतिवेदन (२०६५) : सिंहदरवार
काठमाडौं ।
- राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान नेपाल (२०६०) : जिल्ला तथा गा.वि.स. स्तरिय नक्साहरु, अक्सफाम
नेपाल ललितपुर र राष्ट्रिय श्रम प्रतिष्ठान काठमाडौं ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०५८: केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, काठमाडौं ।
- ज्ञवाली, डिल्लीराज (२०५७) : टटेराचापीका युवा बेरोजगार र यसको प्रभाव : एक अध्ययन,
शोधपत्र समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग, काठमाडौं ।
- Molnar , A. (1981) : Economic Strategies and Economic Constraints, In Asian
Highland Societies: An Anthropological Perspective, New Delhi.
- Ritzer G. (1992), *Sociological Theory*, New York Mac Grew- Hill International.
- Sharma Prayag Raj (1977) : Caste, Social Mobility and Sanskritization "A Study of
old Legal Code". Ratan Pustak Bhandar, Kathmandu.

शोध पत्र तयारी गर्नकोलागि तयार गरिएको प्रश्नावलीको नमुना

परिच्छेद -१

वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्तिका परिवारका लागि

उत्तरदाताको नाम :

उमेर :

लिङ्ग :

जात :

धर्म :

गा.वि.स.

वडा नं.:

टोल :

क्र.सं.	घर परिवारको नामावली	घरमुलीसँगको नाता	उमेर	लिङ्ग	पेशा	शिक्षा

१) परिवारको मुख्य पेशा के हो ?

२) यस भन्दा पहिले के थियो ?

३) कति वर्ष देखि यस किसिमको पेशामा संलग्न हुनुहुन्छ ?

४) किन यस पेशालाई अंगाल्नु भएको ?

५) जमिनको अवस्था :

खेत	
बारी	

६) खान पुग्छ, पुग्दैन ?

७) पुग्दैन भने कसरी जीवन यापन गर्नु भएको छ ?

८) अरुको जमिन कमाएको खाएको छ वा छैन ?

९) छ भने कति जमिन कमाएको छ, कसरी कमाएको छ ?

१०) यदि आफ्नो जमिन अरुलाई कमाउन दिएको छ भने दिनुको कारण के होला ?

११) उत्पादनको अवस्था :

उत्पादित वस्तुको किसिम	परिणाम	बजार भाउ (उत्पादन समय)
धान		
मकै		
गहु		
तोरी		

१२) नगद वालीका रुपमा कुन वालीलाई लिनुहुन्छ ?

१३) वार्षिक कति आम्दानी हुन्छ ?

१४) पशुपक्षी सम्बन्धमा :

पशुपक्षी	संख्या
गाई/ भैंसी भेडा/वाख्रा कुखुरा/हाँस सुगुर	

१५) घरको किसिम : (अवलोकनबाट)

कच्ची	पक्की

१६) घरमा टेलिभिजन छ ?

१७) घरमा कम्प्युटर छ ?

१८) घरमा कुनै यातयातको साधन छ ?

१९) छ भने के के छन् ?

२०) वैदेशिक रोजगारमा गएको देश कुन हो ?

- २१) वैदेशिक रोजगारमा जान कति समय लाग्यो ?
- २२) कुन कामकालागि जानु भएको हो ?
- २३) जम्मा कति लागत लाग्यो ?
- २४) लागत वा पैसा कोसँग ल्याउनु भयो ?
- २५) कस मार्फत जानु भएको हो ?
- २६) वैदेशिक रोजगारमा गएको कति वर्ष भयो ?
- २७) पहिलो पल्ट वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुदा सदस्यको उमेर कति थियो ?
- २८) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न सदस्यको लिङ्ग के हो ?
- २९) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न हुनु भन्दा अगाडिको पेशा के थियो ?
- ३०) वहाँ सो पेशा प्रति सन्तुष्ट हुनु हुन्थ्यो ?
- ३१) वहाँको आमदानीले खर्च पुग्थ्यो ?

३२) वैदेशिक रोजगारमा संलग्न सदस्यको शैक्षिक योग्यता कति छ ?

३३) वैदेशिक रोजगारबाट कमाएको पैसाले के गर्नु भयो ?

३४) वैदेशिक रोजगारले तपाईंको परिवारको आर्थिक स्थितिमा सुधार आएको छ ?

३५) वैदेशिक रोजगारीले तपाईंको परिवारको सामाजिक स्थिति वा हैसियतमा सुधार आएको छ ?

परिच्छेद - २

वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका व्यक्तिहरूका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली

उत्तरदाताको नाम : उमेर : लिंग :

जात : धर्म :

गा.वि.स. वडा नं.: टोल :

क्र.सं.	घर परिवारको नामावली	घरमुलीसँगको नाता	उमेर	लिंग	पेशा	शिक्षा

१) वैदेशिक रोजगारमा जानु अगाडि तपाईं के काम गर्नु हुन्थ्यो ?

२) वार्षिक आमदानी कति हुन्थ्यो ?

३) आमदानीले खर्च पुग्थ्यो ?

४) तपाईंसँग जम्मा जमिन कति थियो ?

५) जमिनको उपयोग कसरी गर्नु हुन्थ्यो ?

६) पशुपक्षी सम्बन्धमा :

पशुपक्षी	संख्या
गाई/ भैंसी भेडा/बाख्रा कुखुरा/हाँस सुगुर	

७) घरको किसिम : (अवलोकनबाट)

कच्ची	पक्की

८) वैदेशिक रोजगारमा गएको देश कुन हो ?

९) कुन कामका लागि जानु भएको हो ?

१०) कस मार्फत जानु भएको हो ?

११) जम्मा लागत कति लाग्यो ?

१२) लागत वा पैसा कोसँग ल्याउनु भयो ?

१३) मासिक कति कमाउनु हुन्थ्यो ?

१४) वैदेशिक रोजगारबाट फर्केको कति भयो ?

१५) वैदेशिक रोजगारबाट फर्कनुको कारण के हो ?

१६) हाल के गर्नुहुन्छ ?

१७) वैदेशिक रोजगारले कमाएको पैसाले के गर्नु भयो ?

१८) वैदेशिक रोजगार तपाईंको परिवारको आर्थिक स्थितिमा सुधार आएको छ ?

१९) वैदेशिक रोजगारले तपाईंको परिवारको सामाजिक स्थिति वा हैसियतमा सुधार आएको छ ?

२०) विदेशमा तपाइले कुनै काम सिक्नु भयो ?

२१) विदेशमा सिकेको सिप तपाइलाई नेपालमा काम लाग्यो ?

२२) विदेशमा कुनै भाषा सिक्नुभयो ?

२३) वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रेरणा कसरी पाउनु भयो ?

२४) वैदेशिक रोजगारमा पुनः जान चाहनु हुन्छ ?

परिच्छेद- ३

समूह छलफललागि प्रश्नहरु :

- १) वैदेशिक रोजगार प्रति आकर्षण किन बढेको छ ?
- २) वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रक्रिया कस्तो छ ?
- ३) वैदेशिक रोजगारले आर्थिक क्षेत्रमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ४) वैदेशिक रोजगारले सामाजिक सम्बन्धमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ५) वैदेशिक रोजगार प्रतिको धारणा के-कस्तो छ ?